

KOVOS SU ANTIVALSTYBINE PROPAGANDA LIETUVOS KARIUOMENĖJE BRUOŽAI 1927–1940 M.

Dr. Modestas Kuodys
Vytauto Didžiojo universitetas

ĮVADAS

XX a. ketvirtasis dešimtmetis Europos ir pasaulio istorijoje – tai laikotarpis, kai naujųjų totalitarinių ideologijų – komunizmo ir nacionalsozializmo – pagrindu susiformavę diktatoriški režimai Sovietų Sąjungoje ir Vokietijoje pasiekė savo galybės zenitą arba visai prie jo priartėjo, kai visapusiškai atsiskleidė tikrasis jų veidas, paženklintas drastiškiausių socialinių eksperimentų ir kraupiausių nusikaltimų žmonijai¹. Šie režimai iš kitų to meto nedemokratinų santvarkų išsiskyrė ne tik plačiu, organizuotu teroru, bet ir nepaprastai stipria masių indoktrinacija bei militarizacija, pajungta ekspansijos siekiams įgyvendinti. Karo debesys vis labiau telkėsi, ir greitai jau niekas neabejojo, kad artimiausioje ateityje prasidės pragaištinga audra. Tai suprato ir tokios, jų egzistenciją lemsiančios, atomazgos su nerimu laukė visos nedidelės Senojo žemyno vidurio ir jo rytinės dalies valstybės, ypač Lietuva². Apsupta pavojingų kaimynų, atsidūrusi beveik pačiame bręstančių grėsmingų įvykių epicentre, ji netrukus iš tiesų virto vienas kitą keitusių okupantų mindoma ir besisavinama teritorija. Tačiau puolimas, tik dar neginkluotas, nors pirmiausia nukreiptas į ginkluotąsias pajėgas ir jų visuomeninį rezervą, prasidėjo gerokai anksčiau – jis iš es-

¹ Konceptualų šių režimų palyginimą žr.: **Friedrich C. J., Brzezinski Z.**, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard: Harvard University Press 1956; *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*, edited by M.Geyer, S. Fitzpatrick, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

² Apie sudėtingą Lietuvos padėtį ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje žr.: **Kasparavičius A.**, *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 24–75.

mės truko išstisus du tarpukario dešimtmečius. Priešiška propaganda buvo siekiama pakirsti mažos šalies gyventojų pilietinį sąmoningumą, tikėjimą nepriklausomybe ir ryžtą ją ginti. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigos lietuviškuose šaltiniuose tai vadinta „dvasiniu karu“³. Šiandien dažniausiai vartojamas kitas, kiek siauresnis terminas – „informacinis karas“. Lietuvoje apie šį reiškinių, deja, dar netenka kalbėti būtuojų laiku – kaip apie kažkokį miglotą, nelabai aktualų praeities dalyką. Valstybės pareigūnai, saugumo ekspertai, politinio gyvenimo analitikai ir paskiri atidesni viešojo gyvenimo procesų stebėtojai komentaruose žiniasklaidai kartkartėmis konkrečiau ar aptakiau pripažįsta nuolat iškylančių informacinių iššūkių rimtumą⁴. Tiesa, sunku numanyti, ką galvoja tai išgirdęs ar perskaitęs eilinis pilietis, bet, atrodo, retas kuris iš jų patiki, jog vyksta „kažkoks, neiškus“, bet „tikras“, ne dramatinizuoti linkusių žurnalistų ar filosofuojančių eterio ir spaudos autoritetų prasimanytas, „karas“, o jis pats, tiksliau – jo nuomonė, apsisprendimas, yra kenksmingų valstybei manipuliacijų taikyns. Iš tiesų šios kovos už pilietinę sąmonę metodai, idėjų arsenalas, palyginti su tarpukariu, gerokai patobulėjo, prisitaikė prie gyvenimo realijų, atsirado naujų, šiuolaikinėmis pažangiomis technologijomis sukurtų jos formų (kibernetinės atakos), tačiau daugelis principų išliko nepakitę, kaip kad ilgi amžiai nepakeitė ir pačios žmogaus prigimties. Be to, kai kurios kaimyninės šalys iki šiol tebegyvena totalitarinės praeities nostalgija ir tebepuoselėja tų laikų propagandos tradicijas bei kitus senus metodus savo įtakai „artimajame užsienyje“ susigrąžinti arba išlaikyti⁵. Todėl „dvasinis

³ Šiuose šaltiniuose aiškinta: „Dvasinio karo sąvoka apima: karą tarp priešų gyvu žodžiu, kurį skleidžia radijas, agentai, priešvalstybinis krašto gaivalas; spaudos karą, diplomatinės rungtynes, špionažo slaptąjį karą.“: **Gen. št. plk. Šepetyš**, Dvasinis karas // *Trimitas*, 1939 04 16, p. 365. Taip pat žr.: **Bulvičius V.**, *Karinis valstybės rengimas*, Kaunas: Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius, 1939, p. 265–298.

⁴ Paskiausiai šia tema viešojoje erdvėje diskutuota 2013 m. liepos pradžioje Vilniuje vykusioje konferencijoje. Žr.: [www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusijos_informacinis_karas_prieš_Lietuva_vykdomas_visomis_kryptimis_\(žiūrėta_2013_rugpjūčio_8_d.\)](http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusijos_informacinis_karas_prieš_Lietuva_vykdomas_visomis_kryptimis_(žiūrėta_2013_rugpjūčio_8_d.)).

⁵ Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento 2012 m. veiklos ataskaita visuomenei, p.14–16 (internetu prieiga: www.vsd.lt/vsd_ataskaita_20130607.pdf); **Bugajski J.**, *Šaltoji taika. Naujasis Rusijos imperializmas*, Vilnius: Vaga, 2004; **Maliukevičius N.**, *Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008; **Lucas E.**, *Naujasis šaltasis karas. Kremliaus keliami grėsmė Rusijai ir Vakarams*, vert. A. Jurčikonytė, I. Rosenaitė, E. Valauskaitė, Vilnius: Baltos

karas“; kaip tyrimo objektas, yra aktualus ne tik istoriografiniu požiūriu. Šiame straipsnyje į jį nusprendėme pažvelgti siauresniu kampu. Mūsų tikslas – atskleisti pagrindinius kovos su antivalstybine propaganda bruozų Lietuvos kariuomenėje 1927–1940 m. Šiam siekiui įgyvendinti buvo išsikelti trys uždaviniai: 1) glaustai aptarti Lietuvos kariuomenei skirtos antivalstybinės propagandos kilmę ir pobūdį; 2) išryškinti gynybinių kontržvalgybos ir švietimo priemonių taikymo tendencijas; 3) parodyti, kaip viešajame Lietuvos informaciniame lauke buvo bandoma kompromituoti priešišką propagandą skleidžiančias šalis.

Trumpai aptariant propagandos sampratą norėtusi pažymėti, jog straipsnyje vadovaujamosi pačiu bendriausiu žodynuose ir enciklopedijose pateikiamu jos apibrėžimu – kad tai yra tam tikrų (mūsų atveju – politinių ir socialinių) teorijų ir idėjų skleidimas siekiant formuoti, paveikti žmonių pažiūras⁶. Panašiai supaprastintai propagandos termino reikšmė aiškinta ir XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje leistuose karinio rengimo leidiniuose⁷. Sąmoningai nesileidome į platesnius teorinius šio fenomeno genezės ir reikšmių svarstymus – egzistuoja daugybė tam skirtos conceptualios literatūros įvairiomis kalbomis, tarp jų – ir lietuvių⁸. Mus pirmiausia domino autentiškuose šaltiniuose atsiskleidžiantys propagandos užkardymo ir neutralizavimo aspektai. Tai tipiška istoriko darbo sritis, mažiau paranki teorinėmis kategorijomis įpratusiems mąstyti filosofams ir politologams.

Iš straipsnio pavadinimo ir tikslo formuluotės matyti, kad mūsų tyrimo chronologinės ribos apima 1927–1940 m. – prezidento Antano Smetonos autoritarinio valdymo laikotarpį, sudarantį atskirą ir savitą Lietuvos Respublikos raidos etapą. Jo metu ankstesnės grėsmės valstybingumui, jų išraiška informaciniame lauke patyrė tam tikrą transformaciją, be to, atsirado naujų, susijusių su totalitarizmo pakilimu XX a. ketvirtojo dešimtmečio Europoje.

lankos, 2008; **Janeliūnas T.**, *Komunikacinis saugumas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007; **Martišius M.**, *(Ne)akivaizdus karas*, Vilnius: Versus aureus, 2011.

⁶ www.zodziai.lt/reiksme&word=Proaganda&wid=16168.

⁷ **Jakštas P.**, Karinė propaganda // *Mūsų žinynas*, 1939, Nr. 9, p.189; *Karinio auklėjimo paskaitos*, kn. 1, Kaunas, 1940, p. 208.

⁸ **Mažeikis G.**, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.

Tiesiogiai mūsų pasirinkta tema lietuviškos istoriografijos nėra daug, nors reikšmingos kontekstinės – netrūksta. Kai kurias pozicijas iš straipsnio bibliografijos verta paminėti atskirai. Antivalstybinės agitacijos ir šnipinėjimo klausimus Lietuvos kariuomenėje tiriamuoju laikotarpiu šiek tiek nuodugniau nagrinėjo Arvydas Anušauskas⁹. Sovietų Sąjungos pastangas diplomatiniais kanalais silpninti Lietuvos valstybingumą savo darbuose konceptualiai analizavo Zenonas Butkus¹⁰ ir Algimantas Kasparavičius¹¹. Lietuvos valstybės ir visuomenės raidą 1927–1940 m. visapusiškai atskleidžia istoriko Liudo Truskos tyrimai¹². Kariuomenės vaidmenį tuomečiame šalies gyvenime išsamiai išanalizavo Jonas Vaičenonis¹³.

Rengiant straipsnį remtasi gausia ir įvairia šaltinių medžiaga. Nemažai svarbių duomenų apie kariuomenėje taikytas kontržvalgybines priemones, kareivių rengimą atsispirti priešiška propagandai, švietimo organizavimą rasta Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) valstybės saugumo, karinių struktūrų fonduose. Karinės ir plačiai visuomenei skirtos periodinės

⁹ **Anušauskas A.**, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*, antrasis leidimas, Vilnius: Mokslas, 1998.

¹⁰ **Butkus Z.**, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940) // *Darbai ir dienos*, t. 7 (16), Kaunas, 1998, p. 154–157; **Butkus Z.**, Vokietijos ir SSRS diplomatinis bendradarbiavimas Baltijos šalyse 1920–1940 m. // *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2000, Nr. 2, p. 68–72; **Butkus Z., Ilmjärv M.**, Sovietų Sąjungos žurnalistų delegacijos vizitas į Suomiją ir Baltijos šalis 1937 metais: Delegacijos vadovo Boriso Michailovo pranešimas Stalinui ir Molotovui // *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2010, t. 25, p. 90–111.

¹¹ **Kasparavičius A.**, Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose (1920–1936) // *Lietuvos nepriklausomybei – 80*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 1999, p. 4–57; **Kasparavičius A.**, SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją // *Lietuvos istorijos metraštis. 1998 metai*, Vilnius, 1999, p. 151–152; **Kasparavičius A.**, Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: iššūkiai ir įvaizdžiai, *Kai ksenofobija virsta prievarta: Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005; **Kasparavičius A.**, *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2010.

¹² **Truska L.**, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996; **Truska L.**, Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais // *Darbai ir dienos*, t. 30, Kaunas, 2002, p. 39–45; **Truska L.**, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto leidykla, 2005.

¹³ **Vaičenonis J.**, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, Vilnius: Versus aureus, 2004.

spaudos analizė padėjo įsigilinti į viešą antivalstybinės veiklos keliamų grėsmių refleksiją, pastangas atremti priešišką propagandą. Šiuo požiūriu taip pat buvo naudingi XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje išleisti karinio rengimo vadovėliai ir kitos patriotiniam ir tautiniam auklėjimui skirtos knygos.

TRYS „DVASINIO KARO“ FRONTAI

1926 m. gruodžio 17 d. karinis perversmas, beveik keturiolikai metų pasukęs Lietuvos Respublikos raidą autoritarizmo keliu, į valdžią atėjusių tautininkų oficialiai – tiek šio įvykio kasmečių sukakčių, tiek kitomis svarbiomis progomis – buvo įvardijamas kaip nepervertintinos reikšmės „žygis“, išgelbėjęs valstybę ne tik nuo nepriklausomybės praradimu grėsusio komunistų pučo bei galimos Lenkijos intervencijos, bet ir apskritai „apdraudęs“ ją nuo tolesnių permanentinių „anarchijos pasireiškimų“, būdingų nestabilioms, politinių prieštaravimų draskomoms parlamentinėms demokratijoms¹⁴. Taigi nekonstituciniu būdu suformuota Vyriausybė nuo pat pradžių siekė legitimacijos, pristatydama save kaip vienintelę išorės ir vidaus priešų griauamos šalies egzistencinių interesų gynėją. Visoje ketvirtojo dešimtmečio oficialioje politinėje retorikoje dominavo tautos dvasinių ir fizinių jėgų telkimo gynybai motyvas. Tuo buvo pateisinama ir iškart po perversmo įvesta, o paskui beveik visą Antano Smetonos prezidentavimo laikotarpį Lietuvoje galiojusi karo padėtis¹⁵. Griežtą šio teisinio režimo tvarką įgyvendino specialaus įstatymo – Ypatingų valstybės apsaugos įstatų – suteiktais dideliais įgaliojimais disponavę miestų

¹⁴ Žr., pvz.: Įvykių eigoj // *Lietuva*, 1926 12 20, p. 1; Gruodžio 17 // *Lietuvos aidas*, 1934 12 17, p. 4; Gruodžio 17 d. žygis buvo išganingas aktas // *Ten pat*, 1935 12 20, p. 6; Gruodžio 17 d. posūkis // *ten pat*, 1937 12 17, p. 4.

¹⁵ Karo padėtis visoje šalyje buvo atšaukta 1938 m. lapkričio 1 d., tačiau po mėnesio, gruodžio 10 d., Vyriausybė Kauno mieste ir apskrityje įvedė kitą ypatingosios padėties rūšį – „sustiprintą apaugą“, administruojamą vidaus reikalų ministro ir apskričių viršininkų. „Sustiprinta apauga“ likusiose valstybės dalyse (išskyrus atplėštą Klaipėdos kraštą) buvo įvesta 1939 m. kovo 22 d. Išsamiau žr.: **Kuodys M.**, Lietuvos visuomenės reakcija į karo padėties atšaukimą šalyje 1938 m. lapkričio 1 d. // *Istorija*, t. 83, Vilnius, 2011, p. 37–45.

ir apskričių karo komendantai. Jie visus savo administracinius visapuse piliečių viešojo gyvenimo kontrolę nustatančius potvarkius ir baudžiamąsias sankcijas už jų nevykdymą grįsdavo būtinybe apsaugoti šalies gyventojus nuo destruktivių priešo akcijų¹⁶. Tuo pačiu pretekstu egzistavo ir karo cenzūra, kuri turėjo neleisti į viešumą patekti svarbioms karinėms arba kariuomenę kompromituojančioms, jos moralei kenkiančioms žinioms¹⁷. Karo komendantai kartu su kontržvalgyba (Krašto apsaugos ministerijos (KAM) Generalinio štabo valdybos II skyriumi), saugumo ir viešąja policija bei pastarajai vadovaujančiais apskričių viršininkais sudarė tarpusavio veiksmų koordinavimo, nors ir ne vientisą, sistemą kovai su antivalstybine propaganda visuomenėje ir kariuomenėje¹⁸. 1927–1940 m. šioms struktūroms teko užimti gynybos pozicijas trijuose „dvasinio karo“ frontuose. Du iš jų – „komunistų“ ir „lenkų“ – buvo tradiciniai, susiformavę jau pačioje trečiojo dešimtmečio pradžioje, trečiasis – „vokiečių“ – atsirado šiek tiek vėliau, Vokietijoje augant nacionalsocializmui. Šiaip ar taip, pagrindinių grėsmių kryptys iš esmės nepasikeitė nuo Nepriklausomybės kovų laikų. Kiekvieną iš jų toliau trumpai ir pristatysime.

Komunistų persekiojimas prasidėjo iškart po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo. Per kraštą nuvilnijo plati kratų ir areštų banga¹⁹. Daugelis įtariamųjų buvo išsiųsti į ką tik įsteigtą Varnių koncentracijos stovyklą²⁰, o tie, kurių antivalstybinei veiklai įrodyti įkalčių pakako, stojo prieš karo lauko teismą. Pastarasis skubiai išnagrinėjo bylas ir paskelbė griežtus nuosprendžius. Gruodžio 27 d. Kaune buvo sušaudyti keturi Lie-

¹⁶ Ypatingi valstybės apsaugos įstatai // *Laikinosios vyriausybės žinios* (toliau – VŽ), 1919 04 04, Nr. 5–55. 14-asis Įstatų straipsnis nustatė, kad už antivalstybinę agitaciją ir šnipinėjimą, kaip ir už kitą pagalbą priešui (sabotažą, karinių resursų, infrastruktūros naikinimą) karo padėties metu, tomis veikomis kaltinamiems asmenims gresia karo lauko teismas ir mirties bausmė.

¹⁷ Plačiau apie karo cenzūrą žr.: **Truska L.**, *Antanas Smetona...*, p. 252–258; **Vaičėnionis J.**, *Lietuvos kariuomenė...*, p. 117–122.

¹⁸ Karo padėties metu galiojusios karo cenzūros nuostatos dėl viešai skelbiamos informacijos apie šalies ginkluotąsias pajėgas buvo labai griežtos. Į laikraščių puslapius negalėjo patekti ne tik informacija apie kariuomenės pasirengimą, aprūpinimą, bet ir jokios, netgi teisingos, tačiau ją vienaip ar kitaip kompromituojančios žinios.

¹⁹ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2 (1920–1940), Vilnius, 1978, p.171.

²⁰ **Kuodys M.**, *Varniai, Dimitravas, Pabradė: Koncentracijos ir priverčiamojo darbo stovyklos Lietuvoje 1927–1940 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 48–50.

tuvos komunistų partijos (LKP) vadovybės nariai – Karolis Požėla, Juozas Greifenbergelis, Kazys Giedrys, Rafailas Černyj²¹. Taigi, per kelias savaites komunistiniam pagrindžiui buvo sudotas rimtas smūgis – smarkiai praretintos aktyviausių narių ir rėmėjų gretos, konfiskuota nemažai agitacinės medžiagos. Šnipų surasta ir tarp buvusių aukštų Lietuvos kariuomenės karininkų. 1927 m. gegužę Kriminalinė policija atskleidė ypatingus generolo Konstantino Kleščinskio ryšius su sovietų diplomatais – tardomas jis prisipažino teikęs slaptą medžiagą²². Tais pačiais metais teismas už valstybės išdavimą jam skyrė mirties bausmę ir ji buvo įvykdyta.

Bet ne viską lėmė griežtos teisinės priemonės. XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje Lietuvos teisėsaugos ir slaptųjų tarnybų ataskaitose fiksuojama nežymi, menką poveikį tiek kareiviams, tiek kitiems piliečiams daranti komunistų agitacija. Spaudoje dažnai nepraleista progos pasidžiaugti, kad „mūsų tautos organizmas prieš komunizmo bacilas jau turi išsidirbęs tikrą imunitetą“²³ ir „Lietuvoje komunistai nebesuvilioja nei vieno darbininko“²⁴. Kita vertus, būdavo išsakoma ir atsargesnių nuomonių – raginta neprarasti budrumo, nes faktas, kad „komunizmas pas mus visai neturi sau tinkamos medžiagos“, dar esą neleidžia „pamoti ranka į komunistinę propagandą ir ja nesirūpinti“ – būtina prisiminti patarlę: „Mažiukas kupstelis apverčia didelį vežimą“, kadangi „visuomenės gyvenime nusveria ne skaičiai, bet organizacija, energija, veiklumas“²⁵. Tokie perspėjimai nebuvo visai be pagrindo.

Pasaulį apėmusios ekonominės krizės bangai atsiritus iki Lietuvos ir pajutus pirmuosius rimtus jos simptomus, šalyje ėmė augti socialinė įtampa, susiformavo palankesnė terpė komunistų demagogijai²⁶. Ši aplinkybė ir stambios pinigų sumos iš Sovietų Sąjungos leido pagrindžiui veikti

²¹ Karo lauko teismas komunistams // *Lietuva*, 1927 12 27, p. 1.

²² **Jankauskas V.**, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 146–151. Apie sovietų intrigas Lietuvos kariuomenėje žr.: **Kasparavičius A.**, *Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose...*, p. 4–57.

²³ Dvi opos // *Lietuvos aidas*, 1929 08 12, p. 1.

²⁴ Lietuvoje komunistai nebesuvilioja nei vieno darbininko. Vakar Kaune norėjo surengti didelę demonstraciją // *Lietuvos aidas*, 1934 11 08, p. 4.

²⁵ Susidomėtinas dalykas // *Lietuvos aidas*, 1929 05 02, p. 1.

²⁶ 1934 m. gruodžio mėn. slaptas VSD raštas karo padėties reikalų referentui // *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 384, ap. 3, b. 461, l. 2; 1937 m. sausio mėn. VSD biuletėnis // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3335, l. 2.

aktyviau, pritraukti naujų narių ir atlietuvinti jų kontingentą²⁷. Apskritai po 1935 m. VII Kominternio kongreso, kuriame buvo paskelbta „liaudies frontų“ kovai su fašizmu taktikos koncepcija, visos Europos komunistų partijos pastebimai suaktyvėjo. LKP šiai direktyvai įgyvendinti siekė pasinaudoti 1935 m. rugpjūčio pabaigoje kilusiais ūkininkų neramumais²⁸. Niekio ypatingo iš to neišėjo, tačiau vėliau sovietinė istoriografija šiai temai skyrė daug dėmesio²⁹. Valstybės saugumo departamentas komunistų pogrindžio veiklą ketvirtojo dešimtmečio viduryje nelaikė labai pavojinga, nors pripažino, kad ji tapo kur kas aktyvesnė nei anksčiau³⁰. Pažymėtina, kad oficiozinėje spaudoje 1935–1936 m. kartais sąmoningai siekta hiperbolizuoti LKP laimėjimus „ardant valstybės pamatus“, bet tuo, matyt, tik bandyta palaikyti visuomenės budrumą³¹.

²⁷ Nuo 1927 m. iki 1935 m. LKP narių skaičius išaugo 3,5 karto. 1932 m. Lietuvoje buvo apie 700, o 1935 m. – apie 2500 komunistų. Žydų skaičius jų gretose sumažėjo nuo 53, 8 procento iki 44, 24 procento. Žr.: **Truska L.**, *Lietuviai ir žydai...*, p. 129.

²⁸ Žr. pvz.: Reik sudaryt Liaudies frontą ir Lietuvoj // *Kareivių tiesa*, 1936, Nr. 2, p. 2; Suvalkijos valstiečių streikas ir mūsų darbas // *Ten pat*; 1935 m. LKP atsišaukimas // *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 109, l. 26.

²⁹ Žr.: **Atamukas S.**, *LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935–1940 metais*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 104–180; **Gulbinskienė A.**, *Kovingas partijos žodis. Komunistinės spaudos vaidmuo kovoje prieš fašizmą Lietuvoje (1927–1940)*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 86–107; **Sudavičius B.**, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934–1937 metai)*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 85–117; **Beržinskaitė A.**, *LKP veikla auklėjant darbo žmones proletarinio internacionalizmo dvasia 1927–1940*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 32–114; **Glovackienė J.**, „Lemiamas posūkis“. *Kominternio vaidmuo Lietuvos komunistų partijos kovoje dėl antifašistinio liaudies fronto prieš fašizmą ir karą (1933–1937)*, Vilnius: Mintis, 1974, p. 71–108; **Marcelis A.**, *Už proletariato ir darbo valstiečių sąjungą: Lietuvos KP kova už darbininkų klasės ir darbo valstiečių sąjungą fašizmo viešpatavimo metais (1927–1940)*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 269–299.

³⁰ Komunizmo pavojus Lietuvai nebaisus, sako Saugumo departamento direktorius A. Povilaitis // *Lietuvos aidas*, 1935 11 19, p. 2. Be kita ko, 1935 m. LKP vadovybė buvo iškėlus tikslą gerokai suaktyvinti savo veiklą kariuomenėje ir pati pripažino, kad anksčiau šioje srityje jai nieko nepavyko pasiekti. Žr.: 1935 10 22 Generalinio štabo valdybos II skyriaus slapta aplinkraštis dalių vadams ir įstaigų viršininkams // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 597, l. 27.

³¹ Susekti ūkininkų neramumų kurstytojai. Ūkininkus kurstė komunistai // *Lietuvos aidas*, 1935 11 03, p. 1; Kas kursto ūkininkus? Suimtas komunistas su 4000 egz. atsišaukimų į ūkininkus // *Ten pat*, 1935 12 09, p. 1; V.I.S. Komunistai prisipažįsta kurstę ūkininkus // *Ten pat*, 1936 03 11, p. 3.

Komunistų propaganda, skirta Lietuvos kariuomenei, XX a. ketvirtajame dešimtmetyje turiniu labai nesiskyrė nuo tos, kuri buvo skleidžiama anksčiau. LKP kvietė „darbo liaudį“ telktis į kovą su „išnaudotojais ir fašistų valdžia“, ruošti brestančiam naujam „imperialistiniam karui“, kuris esą turėtų išjudinti mases revoliucinėms permainoms³². Ypač stengtasi provokuoti konfliktus tarp kareivių ir karininkų³³. Ekonominio sunkmečio sukeltas komunistinės agitacijos pakilimas po kelerių metų atslūgo. 1938–1939 m. pradžioje dėl Stalino inicijuotų represijų prieš Kominterno vadovybę, palietusių ir kai kuriuos žymius lietuvių komunistus, pirmiausiai Zigmą Aleksą-Angarietį³⁴, LKP ryšiai su Maskva trumpam nutrūko, todėl labai sumenko ir propagandinio darbo galimybės³⁵. Vis dėlto ši krizė

³² Žr. pvz.: Karas vis artėja // *Kareivių tiesa*, 1928, Nr. 9, p. 1.

³³ 1936 m. Generalinio štabo valdybos II skyriaus viršininkas pranešime Vyriausybės vadovui apie komunistų laimėjimus silpninant drausmę Lietuvos kariuomenėje aiškino: „Kaip žinoma, kariuomenės negalima nuo išorinės įtakos visiškai izoliuoti. Ypač tai sunku padaryti turint teritorinio komplektavimo sistemą, kuri mums būtina, bet dėl kurios tarnaujantieji kariuomenėje kareiviai negali visiškai nutraukti ryšių su arčiau įgultų gyvenančiais destruktiviais visuomenės elementais. Jeigu dar sėkmingai galima kovoti aktyvios tarnybos karių tarpe, tai beveik neįmanoma su atsarginiais šauktiniais į kariuomenę, nes jų nemažas skaičius ateina su „Kominterno“, „liaudies“ fronto ir kitų opozicijos grupių duotomis instrukcijomis griauti viršininkų autoritetą, ardyti karinę drausmę ir demoralizuoti kitus karius. Tokių instrukcijų davėjai neigia, kad sveika kariuomenė yra valstybės pagrindas, yra jėga, kuri verčia gerbti įstatymus, kad kariuomenė, prireikus, padeda policijai atstatyti krašte tvarką. Šiais metais pašaukti kai kurie atsarginiai, ypač per manevrus, gaudami progos, darė nedraugingų iššokių, kaip antai: žygiuojant naktį, į viršininkų švilpukus pradėti arba baigti žygį, dažnai pasigirsdavo švilpukų imitavimo garsų rikiuotėse arba replikų „eikit po velnių su savo švilpukais“, „duokit valgyt ir pailsėti“, „bepigu karininkams, kad jie žygyje raiti joja, sprandus užsiauginę, pabandytų jie pavaikščioti su kuprinėmis ir šautuvais, tai pažintų, ką reiškia žygis“ ir t. t. Karininkai ir puskarininkiai, šviesdami elektros lemputėmis ir norėdami surasti kaltininkus, dažnai buvo lydimi nedraugingų, pagiežos pilnų žvilgsnių. Klausinėjant, kas švilpė, arba, kas taip pasakė, niekas neišduodavo. Tokių reiškinių nebūdavo pirma. Jei tokie reiškiniai prasideda dabar, taikos metu, tai per mobilizaciją jų bus dar daugiau.“ Žr.: 1936 10 01 KAM Kariuomenės štabo valdybos II skyriaus pažyma ministrui pirmininkui // LCVA, f. 923, ap.1, b. 912, l. 201–202.

³⁴ Žr.: **Krikščūnas E.**, Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai // *Istorija*, t. 64, Vilnius, 2006, p. 33–39.

³⁵ **Tininis V.**, *Sniečkus: 1933 metai valdžioje*, antras leid., Vilnius: Gen. J. Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2000, p. 33.

gana greitai buvo įveikta. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir Raudonajai armijai įsiveržus į rytinę Lenkijos dalį, komunistinis pogrindis Lietuvoje įgavo „naują kvėpavimą“, jo aktyvą apėmė savotiška euforija, kilusi pasklidus kalboms, kad netrukus „ateis pagalba“³⁶.

Komunistinės propagandos užkardymą Lietuvoje gerokai sunkino oficialiai deklaruojami draugiški, pasitikėjimu grįsti santykiai su SSRS, nulemti desperatiškų vilčių sulaukti iš jos paramos tarptautiniu lygiu sprendžiant Vilniaus ir Klaipėdos problemas³⁷. „Simpatijos“ trumpam buvo „atšalusios“ tik po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo Kaune³⁸, bet ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje Maskva tikrai nevengė demonstruoti „geranoriškumo“³⁹. Taip siekta savotiškai prisijaukinti būsimą auką, nes tuo metu Kremlius jau telkė kolaborantus ir ruošėsi ekspansijai⁴⁰.

³⁶ VSD viename savo biuletenių pogrindininkų nuotaikas apibendrino taip: „Sovietų Rusijai pradėjus karo veiksmus prieš Lenkiją ir sovietų kariuomenei ėmus artintis prie Lietuvos sienų, komunistų partijos narių ir apskritai komunistinio elemento ūpas labai pakilo, nes buvo tikima, kad Sovietų Rusijos kariuomenė okupuos ir Lietuvą. Komunistų partija, stengdamasi išnaudoti tą progą savo organizacijų sustiprinimui ir didesnio narių skaičiaus sutelkimui, ėmė skelbti, kad Sovietų Rusijos kariuomenė tikrai užimsianti Lietuvą ir kad Lietuvoj būsianti įvesta komunistinė santvarka. Sovietų Rusijai ėmus plėsti savo politinę įtaką Pabaltijo valstybėse, komunistų partijos veiklos aktingumas dar labiau padidėjo, nes komunistų partijoje išaugo visiškas įsitikinimas, kad vienokiu ar kitokiu būdu bus prieita prie komunistinės santvarkos įvedimo Lietuvoje.“ Žr.: 1939 m. rugsėjo mėn. VSD biuletėnis // *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 138, l. 30. Daugiau apie tų lemtingųjų metų LKP žr.: **Maslauskienė N.**, Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje – 1940 m. rugsėjo mėn. // *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1, p. 77–99.

³⁷ Žr.: **Truska L.**, Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais // *Darbai ir dienos*, t. 30, Kaunas, 2002, p. 39–45.

³⁸ **Kasparavičius A.**, SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją // *Lietuvos istorijos metraštis. 1998 metai*, Vilnius, 1999, p. 151–152.

³⁹ 1937 m. Lietuvoje lankėsi net kelios aukšto rango sovietų delegacijos. Jų vizito draugiška atmosfera buvo ypač pabrėžta spaudoje. Tokiems vertinimams būta pagrindo. Ko vėta „nuoširdi“ SSRS generalinio štabo viršininko maršalo Aleksandro Jegorovo sveikinimo kalba Vasario 16-osios proga. Apie šių vizitų fasadinę ir praktinę puses žr.: **Butkus Z., Ilmjärvi M.**, SSRS generalinio štabo viršininko Aleksandro Jegorovo 1937 m. vasario 15–26 d. vizito į Lietuvą, Latviją ir Estiją ataskaita // *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 22, Vilnius, 2008, p. 178–200; **Butkus Z., Ilmjärvi M.**, Sovietų Sąjungos žurnalistų delegacijos vizitas į Suomiją ir Baltijos šalis 1937 metais: Delegacijos vadovo Boriso Michailovo pranešimas Stalinui ir Molotovui // *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 25, p. 90–111.

⁴⁰ **Butkus Z.**, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940) // *Darbai ir dienos*, t. 7 (16), Kaunas, 1998, p. 154–157; **Zubkova J.**, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius: Mintis, 2010, p. 27–35.

Akivaizdu, kad Lietuva deramai neįvertino iš Rytų kylančios grėsmės – ji potencialiomis agresorėmis laikė Lenkiją ir Vokietiją ir nebuvo parengusi gynybos nuo SSRS, su kuria iki 1939 m. neturėjo sienos, plano⁴¹.

Kitaip atrodė „lenkų frontas“. Jis driekėsi visai šalia ir jame vyko anaip tol ne vien tik „dvasinio karo“ operacijos. Pastarosioms čia teko daugiau antraeilis vaidmuo. Varšuvos ir Kauno taikos sutartis beveik du dešimtmečius nebuvo pasirašyta, diplomatiniai ir ekonominiai santykiai neužmezgti, demarkacijos linijos zonoje, skyrusioje abi valstybes, nuolat įvykdavo įvairių ginkluotų incidentų, būdavo aukų⁴². Oficialiai karo padėtį tarp valstybių, spaudžiant tarptautinei bendruomenei, teko atšaukti 1927 m. gruodžio 10 d.⁴³, tačiau tai situacijos nesušvelnino, priešiško nesumažino, nes principiniai teritoriniai klausimai liko neišspręsti. Lenkijos bandymai propagandinėmis priemonėmis paveikti Lietuvos kariuomenės moralę gerokai skyrėsi nuo tų, kurių ėmėsi komunistai. Apskritai tam nebuvo teikiama tiek reikšmės, nes neturėta jokių originalių, patrauklių idėjų. Vienareikšmis Lenkijos, kaip klastingo priešo, besiremiančio nekenčiama dvarininkija, įvaizdis lietuvių visuomenėje tvirtai įsišaknijo dar Nepriklausomybės kovų metu⁴⁴, tad pateikti kažką, kas jį greitai su-

⁴¹ Apie karinius Lietuvos gynybos planus ketvirtą dešimtmečio antroje pusėje žr.: **Jokūbauskas V.**, Lietuvos kariuomenės kariniai planai ir ištekliai eventualaus karo su Lenkija atveju // *Karo archyvas*, 2011, t. 26, p. 272–320.

⁴² Istorikės Reginos Žepkaitės duomenimis, nuo 1927 m. rugsėjo 15 iki 1936 m. gegužės 28 d. per incidentus prie demarkacijos linijos žuvo ar vėliau nuo žaizdų mirė septyni Lietuvos pasienio policininkai, dar antra tiek buvo sužeisti. Nuo 1927 m. kovo 9 d. iki 1937 m. spalio 13 d. šioje zonoje įvyko 78 susišaudymai. **Žepkaitė R.**, *Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 250–251.

⁴³ Plačiau apie tai žr.: **Miškinis P.**, *Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai (1919–1939)*, Vilnius: Mintis, 1976, p.115–117; **Laurinavičius Č.**, Augustino Voldemaro Lietuvos politika ir Lietuvos geopolitika 1927–1929 m. // *Politika ir diplomatija: Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas: Naujas lankas, 1997, p. 193–199; **Vilkelis G.**, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų sąjungoje*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 152–161; **Žalys V.**, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 237–345.

⁴⁴ **Abromaitis A.**, Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 // *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 63, kn. 1, Vilnius, 2002, p. 59–63; **Abromaitis A.**, Kaip kito požiūris į Lenkiją. Lietuvos viešojo nuomonė 1920–1923 metais // *Darbai ir dienos*, t. 40, Kaunas, 2004, p. 213–225.

griautų, buvo beveik neįmanoma. Todėl Lenkijos interesams palankios informacijos kilmė Lietuvoje dažniausiai buvo užmaskuota, stengtasi neafišuoti, kieno „tiesos“ skelbiamos. Ji skleista siekiant bauginti, silpninti pasitikėjimą valstybe, kompromituoti pareigūnus⁴⁵. Palankiausia terpė tokiai propagandai – Lietuvoje vykusios politinės kovos. Varšuva plačiai išnaudojo vadinamąją plečkaitininkų avantiūrą, kai po nepavykusių pučų Alytuje ir Tauragėje 1927 m. rudenį į Lenkiją pabėgo dalis jų dalyvių su savo lyderiu – balandžio mėnesį paleisto Trečiojo Seimo socialdemokratų frakcijos nariu Jeronimu Plečkaičiu⁴⁶. Iš jų buvo sudarytos ne tik Lenkijos kariuomenės apginkluotos teroristinės grupės, bet ir savotiškas politinis emigracijoje atsідūrusios kairiosios opozicijos centras, kuris per spaudą (svarbiausias laikraštis – „Pirmyn!“) ir proklamacijas bandė skleisti savo lozungus tėvynėje⁴⁷. Plečkaitininkai Antaną Smetoną ir jo šalininkus vadino valdžios uzurpatoriais, fašistais, vedančiais šalį į pražūtį, ragino atkurti demokratiją ir, žinoma, ieškoti taikos su Lenkija. Lietuvos saugumo struktūroms ir kariuomenės vadovybei pirmiausia nerimą kėlė ginkluotos plečkaitininkų provokacijos – ne tik išpuoliai demarkacijos linijos zonoje, bet ir žvalgybos perspėjimai apie galimas dar didesnes akcijas⁴⁸. At-

⁴⁵ 1929 01 28 žinios apie lenkų špionažo organizaciją // *LCVA*, f. 394, ap. 5, b. 462, l. 24, 30.

⁴⁶ Pirmasis kairiųjų jėgų bandymas įvykdyti kontrperversmą ir sugrąžinti Konstitucijos nustatytą demokratinę santvarką Lietuvos saugumo struktūrų buvo neutralizuotas 1927 m. pavasarį. Dėl jo oficialaus vadovo, valstiečių liaudininkų frakcijos nario Juozo Pajaujo arešto Seime susidarė naujai valdžiai nepalanki situacija, todėl Respublikos prezidentas jį paleido. Toliau iniciatyvos ėmėsi socialdemokratai. Plačiau žr.: **Čepas R.**, *Plečkaitininkai*, Vilnius: Vaga, 2000. Archyviniai duomenys rodo, kad 1927 m. pradžioje Lietuvos kariuomenėje buvo gana nemažai simpatizuojančių nuverstajai Mykolo Sleževičiaus vyriausybei. Žr.: 1927 02 24 Vyriausiojo štabo slaptas pranešimas II karo apygardos vadui // *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 147, l. 7.

⁴⁷ Plečkaitininkai savo literatūrą į Lietuvą siųsdavo labai išradingais būdais. Atsišaukimus ir kelias cigaretes jie sudėdavo į butelius ir paleisdavo plaukti Nerimi iš Vilniaus krašto į Lietuvos pusę. Pakrančių gyventojai, žinodami, kokios „dovanos“ yra tuose buteliuose, mieliai juos gaudydavo upės srovėje. Tačiau toks propagandos sleidimo būdas nebuvo efektyvus – žmones labiau domino rūkalai, o ne proklamacijos, be to, plaukiančius butelius specialiais tinklais greitai išgaudydavo pasienio policija: **Demereckis J.**, *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, Chicago, 1976, p. 93. Taip pat žr.: Kaip lenkai šnipinėja Lietuvą // *Lietuvos aidas*, 1929 04 05, p. 2.

⁴⁸ 1929 05 01 Vyriausiojo štabo aplinkraštis kariuomenės dalims ir įstaigoms // *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 149, l. 34; 1929 05 13 Vyriausiojo štabo aplinkraštis kariuomenės dalims ir įstaigoms // *Ten pat*, l. 36.

remti propagandines atakas, sukompromituoti jų organizatorius nebuvo labai sunku. Neigiamai visuomenės reakcijai sukelti iš esmės pakako vien akcentavimo, kad „Lietuvos gelbėtojai ateina iš Lenkijos“. Plečkaitininkų veikla krašte nesulaukė jokio rimtesnio palaikymo, įgijo marginalizuoto tėvynės išdavikų judėjimo reputaciją⁴⁹. Jo narių teisminiam persekiojimui buvo išleistas specialus įstatymas⁵⁰, papildęs ir taip griežtą karo padėties nustatytą antivalstybinės veiklos užkardymo priemonių arsenalą. Ketvirtąjo dešimtmečio pradžioje plečkaitininkų gretos visai pakriko⁵¹. Sykiu sumenko ir prolenkiškos propagandos intensyvumas Lietuvoje. Valstybės saugumo struktūros fiksavo tik atskirus tokia veikla užsiimančius „elementus“, o apskritai daugiausia dėmesio skyrė šnipų problemai⁵².

Demoralizuojančių gandų padaugėjo 1938 m. kovo 17 d. Varšuvai pateikus Kaunui ultimatumą dėl diplomatinių santykių užmezgimo⁵³. Tačiau įtampa greitai nuslūgo, nes konfliktas nebebuvo eskaluojamas⁵⁴. Abiems šalims tuo metu daugiausia rūpesčių jau kėlė grėsmė iš Vakarų.

Pirmieji aiškesni simptomai, jog netolimoje ateityje Lietuvos gali laukti rimta konfrontacija su Vokietija, išryškėjo dar trečiojo dešimtmečio pabaigoje, Berlynui pradėjus vis labiau „domėtis“ situacija Klaipėdos

⁴⁹ „Tuščios pastangos“ // *Lietuvos aidas*, 1929 10 02, p. 1.

⁵⁰ Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimose valstybėse, dalyviams ir jų padėjėjams bausti įstatymas // *VŽ*, 1929 06 25, Nr. 304–2033.

⁵¹ Politiniai Lietuvos emigrantai Vilniuje yra visiškai subyrėję // *Lietuvos aidas*, 1933 08 09, p. 8.

⁵² 1927–1937 m. pradžioje kariniai teismai kalėjimo bausme vien už šnipinėjimą nuteisė 69 asmenis (čia įtraukti ir tie, kuriems mirties bausmė buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos). Dauguma nuteistųjų – Lenkijos šnipai: Karinių teismų nuteistų už šnipinėjimą asmenų sąrašas // *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 587, l. 1–5. Taip pat žr.: Lenkams niekas nekliudo Lietuvoje veikti įstatymų ribose. Valstybės saugumo departamento direktoriaus Povilaičio paskaita // *Lietuvos aidas*, 1936 01 31, p. 4.

⁵³ Apie Lietuvos visuomenės reakciją į 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumą žr.: **Janauskas G.**, Jėga nėra teisė: 1938 m. Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė // *Darbai ir dienos*, t. 30 (Prievertos vaisiai. Lietuvos–Lenkijos santykiai 1920–1940 metais), Kaunas, 2002, p. 93–115.

⁵⁴ Vis dėlto lenkai net ir po diplomatinių santykių užmezgimo su Lietuva dėjo nemažai pastangų, kad infiltruotų savo agentus į jos kariuomenę. Žr.: Valstybės saugumo policijos Ukmergės rajono 1938 m. spalio mėn. svarbių žinių biuletenis // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 345, l. 114.

krašte⁵⁵. Tas „dėmesys“ ir „tautiečių globa“ kasmet tik didėjo: buvo inicijuojami ir palaikomi skundai prieš Lietuvą, reiškiant pretenzijas dėl jos neva laužomų Klaipėdos krašto autonomijos nuostatų, vietos gyventojų teisių siaurinimo⁵⁶. Skundų praktika kulminaciją pasiekė 1932 m., kai į tuo metu aukščiausią tarptautinę teisminę instanciją – Hagos tribunolą – pateko Klaipėdos krašto vykdomosios valdžios vadovo – direktorijos pirmininko Oto Biotcherio (O. Böttcher) pašalinimo iš posto byla⁵⁷. Jos svarstymą lydėjo kryptinga Lietuvą pasaulyje diskredituojančios informacijos sklaida⁵⁸. Vis dėlto tribunolas pripažino mažos valstybės vyriausybės veiksmus teisėtais⁵⁹. Tai paskatino ją sugriežtinti kovą su nacionalsocialistais Klaipėdos krašte, kurie, Adolfui Hitleriui atėjus į valdžią Vokietijoje, veikė plačiai ir labai įžūliai⁶⁰. 1934 m. vasario mėnesį įsigaliojęs Tautai ir valstybei saugoti įstatymas⁶¹ „atrišo“ Lietuvos pareigūnams rankas suduoti rimtą smūgį autonominėje srityje išsiplėtusiam revanšistiniam judėjimui – buvo pradėtas didžiulis jo lyderių ir aktyviausių narių teismo procesas, istoriografijoje žinomas „Zaso ir Noimano bylos“ (T. Sass ir E. Neumann

⁵⁵ Išsamiai apie Lietuvos ir Vokietijos diplomatinis santykius XX. a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje žr.: **Žalys V.**, *Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais*, t. 2, d. 1, Vilnius: Edukologija, 2012, p. 173–286; *Ten pat*, t. 2, d. 2, Vilnius: Edukologija, 2012, p. 17–341.

⁵⁶ **Gaigalaitė A.**, Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija ekonominių sunkumų Europoje laikotarpiu (1929 11 08–1934 06 12) // *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, red. A. Česonis, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 268. Be kita ko, Rytprūsių spauda tuo metu plačiai skelbė, jog šaukstiniai iš Klaipėdos krašto yra „kankinami“ ir „žeminami“ Lietuvos kariuomenėje: Iš kur kyla šmeižtai apie mūsų kariuomenę? // *Lietuvos aidas*, 1930 12 17, p. 4.

⁵⁷ Lietuvos vyriausybės atstovas autonominėje teritorijoje – gubernatorius – minėta pareigūnų iš pareigų atleido dėl to, kad šis su keliais seimelio nariais, nesuderinę savo veiksmų su Kaunu, Vokietijoje vedė ekonomines derybas ir taip viršijo Klaipėdos krašto statuto suteiktus įgaliojimus, pademonstravo neloyalumą valstybei. **Žostautaitė P.**, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 86–88.

⁵⁸ **Viator**, Neapykantos dvasia prieš Lietuvą // *Lietuvos aidas*, 1932 02 18, p. 5; Vokiečių spauda tebevaro antilietuvišką kampaniją // *ten pat*, 1932 03 17, p. 3; **Jagė**, Vokiečių spauda tebegrasina Lietuvai // *ten pat*, 1932 04 19, p. 3.

⁵⁹ **Anysas M.**, *Klaipėdos krašto Konvencija ir statutas*, Kaunas, 1932, p. 13–33.

⁶⁰ **Škirpa K.**, *Lietuvos Nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago–Vilnius: Lietuvos kronika, 1996, p. 23–24.

⁶¹ Tautai ir valstybei saugoti įstatymas // *VŽ*, 1934 02 08, Nr. 437–3044.

– Klaipėdos krašto nacių vadai) pavadinimu⁶². Šis įvykis sukėlė be galo audringą ir agresyvią Vokietijos reakciją. Lietuvą 1934–1935 m. tiesiog užgriuvo sankcijų ir grasinimų lavina: nutrūko žemės ūkio produkcijos eksportas į Vokietiją ir jų tranzitas per šios šalies teritoriją; demonstruota karinė jėga, intensyviu propagandiniu puolimu bandyta įbauginti bei destabilizuoti mažąją kaimynę⁶³. Lietuvos spauda tuo metu atvirai pripažino, jog vyksta ekonominis ir propagandinis karas, kuris netrukus gali virsti net ginkluotu konfliktu⁶⁴. Šalies slaptosios tarnybos fiksavo aktyvias Vokietijos agentų pastangas gauti informacijos apie gynybinius pajėgumus bei bandymus tarp civilių (gyventojų) ir karių gretose skleisti demoralizuojančias žinias⁶⁵. Prie šių tikslų įgyvendinimo prisidėjo ir pagrindinės legalios vokiečių visuomeninės organizacijos Lietuvoje⁶⁶. Vokietijos propagandinės atakos dažnai būdavo gana sumaniai užmaskuotos, norint nusišlepti jų kilmę, o kartu ir tikrąją prasmę. Jomis siekta sukelti nepasitikėjimą šalies valdžia, parodyti jos nesugebėjimą spręsti rimtas vidaus ir užsienio politikos problemas. Destabilizavimo akcijai labai pasitarnavo ekonominės krizės sunkumai. Neatsitiktinai dėl 1935 m. rugpjūčio pabaigoje kilusio Suvalkijos ūkininkų streiko „Lietuvos aidas“ pirmiausiai apkaltino „vienos vakarų kaimynės agentus“ ir savo publikacijose įrodinėjo, kad tai jie sukurstė žemdirbius⁶⁷. Tik vėliau, dvišalei įtampai atslūgus, neramumų iniciatorių

⁶² **Žostautaitė P.**, *Hitlerininkų kėsiai užgrobti Klaipėdos kraštą*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 4–90.

⁶³ **Gaigalaitė A.**, Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, red. A. Česonis, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 305–311.

⁶⁴ Kaip vokiečiai kuisiasi Lietuvos pasienyje // *Diena*, 1935 01 20, p. 4; Ar gresia mums pavojus iš Vokietijos pusės? // *Lietuvos aidas*, 1935 01 24, p. 4; **Alantas V.**, Kur glūdi mūsų atsparumas // *Lietuvos aidas*, 1935 02 26, p. 5; Lietuvos valstybės vidaus saugumas ir užsienių įtaka // *Ten pat*, 1935 10 16, p. 4.

⁶⁵ **Anušauskas A.**, *Lietuvos slaptosios tarnybos...*, p. 232–238.

⁶⁶ Žr.: **Jakubavičienė I.**, Lietuvos vokiečių kultūrverbando ryšiai su Vokietija 1933–1940 metais // *Istorija*, t. 74, Vilnius, 2006, p. 40–51.

⁶⁷ Vokiečiai kursto prie ūkininkų neramumų Lietuvoje // *Lietuvos aidas*, 1935 09 03, p. 4; Kur spausdinami Suvalkijos ūkininkams kurstyti atsišaukimai // *Lietuvos aidas*, 1935 09 27, p. 10. Tai nebuvo spontaniški ir nepagrįsti teiginiai. Lietuvos kariuomenės štabo II skyrius tokią informaciją patvirtino dar prieš mėnesį. Žr.: 1935 08 31 Lietuvos Kariuomenės štabo aplinkraštis Nr. 14 // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 597, l. 24.

oficialiai imta ieškoti tarp komunistų ir vietos opozicionierių⁶⁸. Šios atomazgos pradžia – 1936-ieji, kai Lietuva, pasidavusi Vokietijos spaudimui, pradėjo švelninti, o per kelis vėlesnius metus ir visiškai panaikino Kariuomenės teismo Klaipėdos krašto naciams skirtas bausmes. Ankstesnis ryžtas ir griežtos priemonės nuėjo perniek⁶⁹. Nors oficialūs santykiai tarp valstybių normalizavosi, agresyvi Berlyno retorika pritilo, A. Hitleris neatsisakė siekių silpninti Lietuvos valstybingumą, nes tai lėmė jau anksčiau visam pasauliui pagarsinta jo ekspansijos į Rytus doktrina⁷⁰. Spaudimas vėl sustiprėjo 1938 m. balandį, kai Vokietija Lietuvai, vos prieš kelias savaites priėmusiai Lenkijos ultimatumą, pateikė vienareikšmius vienuolikos punktų reikalavimus, kuriuos patenkinus iš esmės nebėliko administracinių barjerų nacių siautėjimui Klaipėdos krašte⁷¹. Kitas žingsnis – be šūvio įvykęs šio autonominio regiono atplėšimas 1939 m. kovo 22 d. – buvo dėninga Vokietijos pergalė šiame beveik dešimtmetį trukusiame „dvasiniame kare“, parodžiusi psichologinio spaudimo priemonių efektyvumą siekiant palaužti silpnas kaimynines valstybes. Lietuva grasinimams jėga pasipriešinti negalėjo⁷². Keli vienas po kito priimti ultimatumai, kaip ir ilgalaikis priešiškos propagandos poveikis, paliko savo žymes visuomenės ir kariuomenės sąmonėje. Tačiau šis poveikis nebuvo vien gniuždantis – jis užgrūdino ir kartu stimuliuo ryžtą kovoti, neišsižadėti to, kas prarasta. Tai parodė penktojo dešimtmečio laisvės kovos.

⁶⁸ Ants J., Kas dar kiršina Suvalkijos ūkininkus. Ūkininkai organizuoja savisaugą nuo chuliganizmo // *Lietuvos aidas*, 1935 09 25, p. 8; Pogrindžio trijulė // *Ten pat*, 1935 10 12, p. 4; Kaip veikia priešvalstybiniai gaivalai // *Ten pat*, 1935 11 07, p. 3; Atgarsiai // *Ten pat*, 1936 06 26, p. 4.

⁶⁹ Žalys V., *Ringen um Idetität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m., Lüneburg, 1993, p. 66.

⁷⁰ Dar 1936 m. išleistoje knygelėje Lietuvos diplomatas Vaclovas Sidzikauskas pažymėjo, jog neverta puoselėti iliuzijų, kad Hitlerio veikalui „Mein Kampf“ grindžiamos Berlyno užsienio politikos tikslai ilgalaikėje perspektyvoje gali tapti nuosaikesni. Jis nesivaržė vienu sakiniu apibendrinti akivaizdžios tendencijos: „Į Lietuvos pajūrį žiūrima kaip į pirmą Vokietijos veržimosi į Rytus etapą.“: Sidzikauskas V., *Savos jūros sargyboje*, Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 1936, p. 25.

⁷¹ Žostautaitė P., *Klaipėdos kraštas...*, p. 262.

⁷² Žr.: Jokūbauskas V., Tuščias šūvis, Galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 metais // *Istorija*, 2009, t. 73, p. 25–36.

KOVOS SU PRIEŠO PROPAGANDA DIREKTYVOS, KAREIVIŲ ŠVIETIMO PRIEMONĖS

Antivalstybinės propagandos užkardymo ir neutralizavimo Lietuvos kariuomenėje metodikos pagrindai iš esmės susiformavo XX a. trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje. Vėliau jie buvo plėtojami ir tobulinami. Kova su žalingos informacijos sklaida ginkluotosiose pajėgose vyko keliais lygiais ir apėmė šias funkcijas: grėsmių nustatymą, analizę ir šių tyrimų metu gautų rezultatų taikymą koreguojant vidaus tvarką, saugumo priemones kariniuose daliniuose, nustatant gynybinės propagandos turinio gaires ir platinimo principus. Tai daugiausia buvo KAM Generalinio štabo valdybos II skyriaus prerogatyva. Deja, nuodugniau atskleisti jo veiklą šioje srityje labai sunku dėl archyvinių šaltinių fragmentiškumo, nes daug svarbių dokumentų, atrodo, neišliko. Šiokių tokių vaizdą įmanoma susidaryti tik iš slaptų direktyvinių aplinkraščių plačiau paskleistų nuorašų ir kai kurių kitų šaltinių⁷³. Taigi šiame skyriuje pirmiausia pabandydysime aptarti rastus kontržvalgybos inicijuotus nurodymus, po to – glaustai apibendrinsime informaciją, kiek analizuota „dvasinio karo“ tema Lietuvos kariuomenės švietimui skirtose literatūroje.

Stiprinti kovą su „antivalstybiniais gaivalais“ kariuomenėje imtasi iškart po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Per trumpą laiką parengta keletas specialių nurodymų. 1927 m. kovo viduryje Vyriausiasis štabas išplatino aplinkrašį, kuriame pranešė, kad „komunistai atnaujino savo veikimą Lietuvoje“, „pradėjo planingai vesti mūsų visuomenės ir kariuomenės tarpe prieš vyriausybę propagandą, prisidengdami kairiųjų partijų vardais“, ir net ketino organizuoti sukilimą, tačiau tam esą laiku pavyko užkirsti kelią⁷⁴. Kariuomenės dalinių vadams ir įstaigų viršininkams įsakyta vi-

⁷³ Tarp negausių publikuotų šaltinių, šiek tiek praskleidžiančių paslapties uždangą ir leidžiančių pažvelgti į Lietuvos kariuomenės karinės žvalgybos ir kontržvalgybos karininkų kasdienybę XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, ir kai kurių šiose struktūrose tarnavusių asmenų atsiminimai. Žr.: **Demereckis J.**, *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, Chicago, 1976; **Aušrotas B.**, *Sunkių sprendimų metai*, fotogr. leid., Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1990.

⁷⁴ 1927 03 18 Vyriausiojo štabo slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // LCVA, f. 507, ap. 7, b. 188, l. 31.

sus sulaikytus dėl antivalstybinės veiklos asmenis su tardymo protokolais perduoti politinei policijai⁷⁵. Taip pat buvo išplatinta speciali instrukcija, kurioje paaiškinta, kokių priemonių imtis, jei vėl būtų bandymų surengti sukilimą⁷⁶. Panašiu metu pasirodė ir dar vienas dokumentas – instrukcija antivalstybinei veiklai kariuomenėje sekti. Joje konstatuota, kad pagrindinę grėsmę valstybei kelia bolševikai ir lenkai, tačiau kartu pažymėta, jog pastarieji yra mažiau pavojingi, nes trumpalaikėje perspektyvoje nesirengia organizuoti perversmų⁷⁷. Lenkų šnipai esą tik renka informaciją, stengiasi rasti pagalbininkų tarp „lenkuojančių“ kareivių. Bolševikų užmačios traktuotos kaip galinčios sukelti rimtesnių problemų. Atvirai pripažinta, kad visa tai finansuoja ir koordinuoja Sovietų Sąjungos diplomatinė atstovybė. Dokumente karininkams nurodyta budriai stebėti potencialius agitatorius, nuolat aiškinti kareiviams kovos su šnipais ir kurstytojais reikšmę. To meto kariškoje spaudoje džiaugtasi, kad bolševikų propaganda kareivinėse visiškai nevaisinga. Kareiviai, radę agitacinių lapelių, esą juos patys perduodavo karininkams. Pasak vieno straipsnio autoriaus, „mūsų kariuomenėje daugelyje dalių įsivyravęs paprotys: gautas proklamacijas viršininkai savo kuopose, eskadronuose ar baterijose garsiai perskaito visiems kareiviams ir paaiškina jų turinį. Kareiviai tik pasijuokia iš tų popiergalių ir tiek“⁷⁸. Vis dėlto, atrodo, kad tai labiau lūkesčius atspindintis, plačiam visuomenei skirtas idiliškas vaizdelis. Tikrovėje kareivių moralės tvirtumu ir pilietiškumu taip besąlygiškai nesikliauta. Nuo 1927 m. dar kruopščiau nei anksčiau karo komendantai, politinė policija tikrino šaukiamųjų į kariuomenę jaunuolių biografijas, politinį patikimumą⁷⁹. Prastos reputacijos, potencialiai nelojalūs valstybei naujokus ir pastarajai kategorijai labai dažnai priskiriamus kitataučius vengta siųsti tarnauti į specialias, elitinėmis laikomas, kariuomenės dalis (komendantūrų komandas, Kauno įgulą ir pan.) ar net ribotos jų galimybės eiti tam tikras pareigas (raštininkų, sandėlininkų ir pan.) savo dalinyje.

⁷⁵ *Ten pat*, l. 32.

⁷⁶ 1927 03 25 „Instrukcija dalies veikimo planui išdirbti įvykus kariuomenės dalyje sukilimui“ // *LCVA*, f. 763, ap. 1, b. 122, l. 20.

⁷⁷ *Ten pat*, l. 21.

⁷⁸ Nevaisingas priešų darbas // *Karys*, 1927, Nr. 20, p. 191.

⁷⁹ **Anušauskas A.**, *Lietuvos slaptosios tarnybos*, p. 252.

1928–1930 m. plečkaitininkų veiklai pasiekus grėsmingiausią tašką, Lietuvos kontržvalgyba į tai operatyviai reagavo ir, atsižvelgdama į aktualius praktinius dalykus, parengė papildomus nurodymus. Viename 1929 m. Vyriausiojo štabo aplinkraštyje konstatuota: „Tenka patirti, kad į rengiamus kariuomenės dalių ir įstaigų vakarėlius stengiasi įsiskverbti priešvalstybinių gaivalų, kurie turės progos vieną kitą karį slapta paagituoti ir išgauti reikalingų žinių.“⁸⁰ Todėl atsakingiems karininkams rekomenduota dar labiau sugriežtinti vakarėliuose apsilankančių asmenų kontrolę. Kitame aplinkraštyje dar pažymėta, jog „socialdemokratai – plečkaitininkai paskyrė specialius asmenis verbuoti į savo eiles karininkus ir puskarininkius, kad tuo būdu sustiprinti jų veikimą kariuomenės tarpe“⁸¹. Nesnaudė ir „ištikimiausi paprastų kareivių draugai“ komunistai. 1930 m. pavasarį jie taip pat nėrėsi iš kailio, bandydami sukurstyti kariuomenėje maištingų nuotaikų proveržį. Akcija buvo numatyta gegužės 1-ąją⁸². Užmojis atrodė ambicingas, tačiau greitai subliūško. Politinė policija LKP aktyvą su švente „pasveikino“ iš anksto – atliko nemažai prevencinių areštų ir kratų, sulaikė svarbių funkcionierių⁸³.

⁸⁰ 1929 11 21 Vyriausiojo štabo slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // *LCVA*, 929, ap. 1, b. 524, l. 14.

⁸¹ 1930 04 10 Vyriausiojo štabo slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // *LCVA*, 929, ap. 1, b. 536, l. 1.

⁸² 1930 m. pavasarį kariuomenės dalių vadai gavo aukščiausios vadovybės pranešimą: „Sužinota, kad Lietuvos komunistų partijos centro komiteto yra duotas komunistų partijos instruktoriui kariuomenei griežtas parėdymas, kad komunistų partijos nariai – rezidentai kariuomenėj, Kaune ir provincijos miestuose būtinai paruoštų kareivius gegužės 1-ajai dienai, būtent: tą dieną kareiviai turį paskelbti visuotiną streiką, boikotuoti užsiėmimus, rinktis kareivinėse į būrius, aptarti dienos reikšmę, kelti darbininkų kovos obalsius, dainuoti revoliucines dainas, iškabinti kareivinių rajone komunistų vėliavas; be to, turi stengtis savavališkai apleisti kareivines ir eiti miestan į nurodytas demonstracijai vietas – prisidėti prie bendros bedarbių ir darbininkų ruošiamos demonstracijos. Iki gegužės 1-os dienos komunistų partijos duotas įsakymas kas savaitę platinti kariuomenės rajonuose komunistinę literatūrą – atsišaukimus, parašytus specialiai kariuomenei. Panašios literatūros – atsišaukimų, jau net dabar išsiuntinėta komunistų partijos rezidentams kariuomenėje Kaune ir provincijoje.“: 1930 04 10 Vyriausiojo štabo slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // *LCVA*, 929, ap. 1, b. 536, l. 1.

⁸³ Žr.: Išardytas visas Lietuvos komunistų lizdas. Kriminalinė policija suėmė Lietuvos komunistų partijos politbiuro vedėją, centro komiteto sekretoriato sekretorių (reikalų vedėją) ir Kauno rajkomą // *Lietuvos aidas*, 1930 04 11, p. 1.

Priešo agentūrai suaktyvėjus, kariuomenės vadovybė ėmėsi papildomų priemonių slaptos informacijos apsaugai sustiprinti. 1932 m. išplatintame aplinkraštyje nurodyta kariniuose daliniuose ir įstaigose griežtai laikytis specialių raštvedybos nuostatų, be to, visi KAM sistemos atstovai pakartotinai paraginti vengti kalbėti apie tarnybos reikalus ne tik su svetimais asmenimis, bet ir su draugais bei artimaisiais⁸⁴. 1933 m. buvo parengta „Bendroji instrukcija kovos su priešo špionazu kariuomenės dalyse“. Joje glaustai paaiškinta, kokią grėsmę Lietuvai kelia priešišku šalių šnipai, kokio pobūdžio informacija juos domina, kokiais būdais jie siekia ją išgauti, kaip verbuoja pagalbininkus. Be to, buvo pristatytos tinkamiausios kovos su šiuo reiškiniu priemonės: dalinyje besilankančiųjų pašaliečių kontrolės sugriežtinimas, draudimas fotografuoti kariuomenės dislokacijos vietose, kruopštesnė į aptarnaujančiojo personalo pareigas samdomų asmenų patikra (rekomenduota įdarbinti tik lietuvius)⁸⁵. Taip pat karininkai dar kartą paraginti atsakingiau saugoti priešą galinčias sudominti žinias. 1934 m. kontržvalgyba šiuos nurodymus šiek tiek sukonkretino, pateikė papildomų paaiškinimų. Pirmiausia buvo nustatyti karinių struktūrų ir VSD bendradarbiavimo principai, kompetencijos ribos. Specialiame aplinkraštyje⁸⁶ pabrėžta, jog dalių vadai „turi patys visu stropumu ir griežtumu su nusikalstamais priešvalstybiniais darbais kariuomenėje kovoti“. Ir „tik tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad pastebėto nusikalstamojo darbo dalyvių veikimas yra inspiruotas iš šalies arba turi ryšių su pašaliniais asmenimis, tai apie tokio nusikalstamojo darbo atidengimą turi būti tuoj informuojami atitinkami Saugumo departamento organai ir priemonių turi būti imamasi bendrai susitarus“. Savo ruožtu „Saugumo departamento organai tais atvejais, kai jų atidengto nusikalstamo darbo siūlai veda į kariuomenės dalis, iš anksto susitaria su atitinkamu dalies vadu ar įstaigos viršininku dėl reikalingų priemonių ėmimosi“. Taigi Valstybės saugumo policija vaidino svarbų

⁸⁴ 1932 07 14 Generalinio štabo valdybos II-ojo skyriaus aplinkraštis karinių dalių vadams // LCVA, f. 1562, ap. 3, b. 46, l. 80–81.

⁸⁵ 1933 m. Bendroji instrukcija kovos su priešo špionazu kariuomenės dalyse // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 612, l. 52–55.

⁸⁶ 1934 03 08 Vyriausiojo štabo slaptas aplinkraštis dalių vadams ir įstaigų viršininkams // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 612, l. 50.

vaidmenį kovojant su antivalstybine veikla kariuomenėje. Kontržvalgybos kompetencijos ribos buvo gerokai siauresnės, bet ji vis tiek nepajėgė savarankiškai fiksuoti visų destruktuvios veiklos apraiškų⁸⁷. Siekiant palengvinti šį darbą, viename 1934 m. Vyriausiojo štabo aplinkraštyje nurodyta: „Kariuomenės dalių vadai ir įstaigų viršininkai savo dalyse bei įstaigose patys organizuoja priešvalstybinių gaivalų sekimą, yra atsakingi už savo valdinių auklėjimą ir jų moralinę vertę.“⁸⁸ Dokumente taip pat nustatyta ir aiški surinktų stebėjimo duomenų teikimo tvarka. Dalių vadai šią informaciją pirmiausia turėjo perduoti divizijos vadui („arba tolygiam viršininkui“), o šis privalėjo ją kritiškai įvertinti, parengti santrauką ir kas mėnesį siųsti Generalinio štabo valdybos II skyriui. Skubiai prireikus, dalinių vadams buvo suteikta teisė svarbias žinias siųsti vienu metu ir divizijos vadui, ir II skyriui.

Įsismarkavus Vokietijos antilietuviškai propagandai, sklindant koordinuotiems gandams, Lietuvos kariuomenės vadovybė nedelsdama į tai reagavo. 1935 m. daliniuose buvo išplatinta keletas specialių aplinkraščių. Pirmajame, paskelbtame sausio viduryje, tiesiai pareiškta:

„Paskutiniu laiku kai kurių Lietuvos kaimynų siekiai mūsų atžvilgiu nesudaro mums paslapties. Pakanka pavartyti jų spaudą, pasiklausyti radijo ir kiekvienas supras, kad jie stengiasi prie kiekvienos progos Lietuvai pakenkti. Jų mėgstamas metodas sėti nesusipratimą, kelti nepasitikėjimą pačių lietuvių tarpe. Jie norėtų Lietuvos viduje kelti suirutes ir tuomi silpninti mūsų atsparumą tarptautinėje plotmėje ir tuo pačiu maskuoti savo siekius Lietuvos atžvilgiu. Savo tikslams pasiekti jie imasi visų įmanomų priemonių ir nesigaili tam lėšų. Jie šmeižtais kiršina savo tautą prieš Lietuvą ir toliau tokiu pat būdu siekia, kad kitos valstybės neigiamai nusistatytų Lietuvos atžvilgiu. Jie vaizduoja Lietuvos karininkus intriguojančiais politikieriais, jie daro mėginimų spaudai papirkti, kad skleistų nepasitikėjimo sėklas lietuvių tarpe; jie stengiasi ir ekonomišku spaudimu didinti

⁸⁷ Anušauskas A., *Lietuvos slaptosios tarnybos*, p. 231.

⁸⁸ Aplinkraštyje paaiškinta, kad „priešvalstybinį veikimą reikia suprasti kaip valstybės išdavimą, šnipinėjimą, priešvalstybinėse organizacijose dalyvavimą, priešvalstybinę agitaciją ir priešvalstybinę propagandą, skleidimą kariuomenę kiršinančių gaudų, agitavimą sukilimams bei perversmams“. Žr.: 1934 10 04 Generalinio štabo valdybos II-ojo skyriaus slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 612, l. 51.

nepasitikėjimą Lietuvoje.⁸⁹

Taip aiškiai, demonstruojant ryžtą gintis, pristačius susiklosčiusią padėtį, karininkai buvo paraginti „atminti garbingas Lietuvos Nepriklausomybės gynėjų ir saugotojų pareigas“, nepasiduoti „piktai priešo propagandai“ ir dėti visas pastangas kovoje su priešvalstybine veikla kariuomenėje. Po mėnesio buvo paskelbtas kitas, dar atviriau susidariusią situaciją apibūdinantis kariuomenės vado plk. Stasio Raštikio pareiškimas⁹⁰. Rudenį, po Suvalkijos ūkininkų streiko, KAM ir VRM vadovybė pavaldžioms struktūroms išplatino atskirą perspėjimą nepasiduoti kurstymams ir provokacijoms⁹¹, be to, kariuomenės dalių vadai ir įstaigų viršininkai sulaukė papildomų nurodymų, kaip fiksuoti antivalstybinės veiklos apraiškas kariuomenėje⁹². Situaciją kiekviename dalinyje privalejo stebėti specialiai paskirti žinių karininkai. Kontržvalgyba pageidavo išsamesnių raportų.

Gautą informaciją Generalinio štabo valdybos II skyrius išanalizuodavo, įvertindavo ir parengdavo įspėjimus apie kilusias grėsmes ir naudotinių apsaugos priemonių rekomendacijas. Tačiau su kai kuriais dokumentais galėjo susipažinti tik aukščiausioji šalies karinė ir politinė vadovybė.

⁸⁹ 1935 01 12 Generalinio štabo valdybos II skyriaus slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // *LCVA*, f. 1562, ap. 3, b. 73, l. 31.

⁹⁰ Savo pareiškime S. Raštikis aiškino: „Priešvalstybinis darbas yra mėginamas varyti kareivių tarpe, kuriems yra skiepijamas nepasitikėjimas Lietuvos valstybe. Skleidžiamos demoralizuojančios kalbos apie mūsų kariuomenės skaičiaus ir ginklavimo menkumą; gąsdinama Vokietijos jėga, Klaipėdos krašto netekimo pavojum. Tokios kalbos kaip „Lietuva – mažas ir silpnas padaras prieš Vokietiją jokiū būdu negalėsianti atsispirti, todėl anksčiau ar vėliau turėsianti atitekti Vokietijai“, kad „prieš vokiečius mes nieko nepadarysime“, kad „kilus karui aš mesiaš ginklus ir tuojaus pereisiš pas vokiečius“, kad mes tarnaujame ne savo, o svetimoje kariuomenėje“, ne tik, kad gali demoralizuojančiai veikti, bet gali sukelti tam tikrų abejojimų. Priešvalstybinių gaivalų, susektų dviejose įgulose, viena nuo kitos žymiai nutolusiose, darbo metodai ir demoralizuojančių kalbų turinys rodo, kad šis priešvalstybinis darbas diriguojamas tam tikrose grupės, dirbančiose užsienyje arba mūsų krašto viduje ir duodančiose direktyvas, koku būdu tas darbas varyti.“ Žr.: 1935 02 12 Kariuomenės vado aplinkraštis karinių dalių vadams // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 597, l. 9.

⁹¹ 1935 08 31 Generalinio štabo aplinkraštis karinių dalių vadams // *LCVA*, f. 1562, ap. 3, b. 73, l. 45; 1935 10 04 vidaus reikalų ministro J. Čapliko slaptas įsakymas apskričių viršininkams // *LCVA*, f. 409, ap. 1, b. 392, l. 361.

⁹² 1935 11 04 Generalinio štabo valdybos II skyriaus slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // *LCVA*, f. 1562, ap. 3, b. 73, l. 58.

Tokios rūšies analitinėse pažymose apie egzistuojančias problemas rašyta labai atvirai ir nevengta siūlyti gana radikalių receptų, kaip jas reikėtų spręsti. Kartais kritikuoti net kai kurie Lietuvos užsienio politikos principai. Geras pavyzdys – viena 1936 m. II skyriaus viršininko plk. Kosto Dulksnio pažyma Vyriausybės vadovui apie rimtas kliūtis, trukdančias kovoti su komunistų propaganda visuomenėje ir kariuomenėje. Šis parei-gūnas be užuolankų pareiškė, kad bandymai įsiteikti sovietams, plėtojant dvišalį kultūrinį bendradarbiavimą, Lietuvai yra labai žalingi.

„Neskaitant raudonosios rankos slapto veikimo, – teigė jis, – mūsų krašte paskutiniaisiais metais atsirado daug legalių priemonių mūsų visuomenės sluoksniams nuodyti socializmo – komunizmo nuodais. Ir nėra abejonės, kad tos legalios priemonės daug greičiau gali pasiekti savo tikslą, nes jos autoritetingesnės ir labiau imponuoja negu tos, kurios brukamos iš pasalų, proklamacijų ir kita forma, su kuriomis mūsų saugumo organai, atrodo, visai be reikalo kovoja ir laiką gaišta.“⁹³

Toliau jis, neslėpdamas apmaudo, tęsė: „Ką jau bereiškia slapta pakišta proklamacija, jei visuose kioskuose pardavinėjami metrinio formato, iliustruoti ir pilni įvairiausių azartiškiausių šukių SSSR laikraščiai. Jų puslapiuose gausu įvairiausių aprašymų apie SSSR „rojų“, žmonių laisvę, stačiai pavydėtina gerą proletariato gyvenimą, „tikrosios kultūros“ milžinišką pažangą ir t. t. Čia taip pat nesigailima parašyti įvairiausių atsiminimų su praktiškais pamokymais iš rusų proletariato kovų su engėjais, kaip antai: barikadų statymas, visur triukšmas, stengimasis atimti suimtuosius, priešinimasis policijai, moterų riksmas gatvėse ir t. t. Kas matė Kauno š. m. birželio mėn. 18–19 d. d. įvykius [demonstraciją po darbdavį nušovusio ir nusišovusio darbininko Antano Kranausko laidotuvių – M. K.], galėjo visiškai įsitikinti, kad čia buvo kartojami tie patys metodai.“⁹⁴ Parodydamas paradoksalią situaciją, K. Dulksnys retoriškai klausia: „Savąją socialdemokratinę ir kitą kairiąją spaudą uždarėme, laikydami ją pavojinga esant, tai kurgi einame įsileisdami svetimąją, tikrai raudoną spaudą?“ Dėl to, pasak jo, „nuo komunizmo idėjų neapsaugota nė mūsų kariuomenė. Su pasigailėjimu tenka konstatuoti, kad dabar kiekvienais metais kariuomenės dalyse vis daugiau turime komunistų, kurie būna išėję gerą mokyklą jau

⁹³ 1936 07 15 Generalinio štabo valdybos II skyriaus viršininko plk. K. Dulksnio pažyma Lietuvos Respublikos Ministrui Pirmininkui // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 921, l. 220.

⁹⁴ *Ten pat.*

prieš pašaukimą į kariuomenę tik „kultūrinio bendradarbiavimo“ su SSSR dėka⁹⁵. Tokie „komunizmu užsikrėtę kareiviai <...> gabena komunistinę literatūrą į kareivines ir ten ją platina, kareivių tarpe skleidžia komunistines idėjas, visą laiką sąmoningai kerta viršininkų autoritetą, pagal raikomo nurodymus skleidžia visokius prasimanytus gandus, rašo fantastiškiausias korespondencijas į „Kareivių tiesą“ apie tariamus viršininkų žiaurumus ir t. t. Be to, ir raikomas, gerai suprasdamas, kad tik sugriovus kariuomenės drausmę, galima bus pasiekti savo pragaištingą tikslą, visu smarkumu pradėjo stiprinti savo veikimą kariuomenės eilėse“⁹⁶.

Kontržvalgybos vadovas taip pat pažymėjo: „Anksčiau, kol kultūrinio „bendradarbiavimo“ su SSSR nebuvo, mūsų kariuomenėj komunistų nuošimtis buvo daug mažesnis.“⁹⁷ Pažymoje nurodyta, kad tarp naujokų 1933 m. pavyko išaiškinti 71, 1934 m. – 100, 1935 m. – 106 komunistus. „Reikia priimti domėn, – aiškino Dulksnys, – kad aršiausi komunistai Kauno įguloje nepaliekami, bet siunčiami į provincijoje stovinčias dalis. Taigi provincijos įgulose komunistų nuošimtis bus dar didesnis.“⁹⁸ Atskleisdamas tokias grėsmingas tendencijas, pareigūnas siūlė ryžtingai nutraukti kultūrinį bendradarbiavimą su Sovietų Sąjunga, uždrausti įvežti jos spaudą, „neįsileisti nė vieno Sovietų filmo, kad ir kokio turinio jis būtų, nes visi jie perdėm persunkti provokatoriška propaganda“⁹⁹.

Po kelių mėnesių kitoje pažymoje K. Dulksnys dar išsamiau aptarė komunistų destruktivios veiklos tendencijas. Šiame dokumente, be anksčiau minėtų dalykų, dar pabrėžta būtinybė „rimtai susirūpinti liūdnu reiškiniu žydų bendruomenėje“. Pasak kontržvalgybos vadovo, remiantis „statistiniais duomenimis, jų tėra vos 7 procentai visų gyventojų, bet komunistiniame ir „liaudies frontininkų sąjūdyje“ jie gausiausi ir veikliausi. Iš to išeina, kad su žydų bendruomene kažkas negera, kad šio neigiamo reiškinio mažai žiūrима gyvenime“¹⁰⁰.

Nors K. Dulksnys gana atkakliai aiškino Lietuvos aukščiausiems pa-

⁹⁵ *Ten pat*, l. 221.

⁹⁶ *Ten pat*, l. 222.

⁹⁷ *Ten pat*, l. 223.

⁹⁸ *Ten pat*, l. 223.

⁹⁹ *Ten pat*, l. 224.

¹⁰⁰ 1936 10 01 KAM Kariuomenės štabo II-ojo skyriaus pažyma Ministrui Pirmininkui // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 912, l. 203.

reigūnams, kad Sovietų Sąjungos remiamų komunistų ir komunistinės propagandos pavojus nepakankamai įvertintas, jo perspėjimai menkai paveikė realią situaciją – rimtesnių priemonių „kultūrbolševizmo“ ekspansijai stabdyti nesiimta. Priešingai, nuo 1935 m. „Lietuvių draugijos SSRS tautų kultūrai pažinti“ veikla darėsi vis aktyvesnė¹⁰¹. Negana to, 1936 m. rudenį Vidaus informacijos skyrius prie Eltos, prižiūrėjęs spaudą ir organizavęs valstybinę propagandą, Lietuvos laikraščių redaktoriams griežtai nurodė vengti „išsišokimų prieš Sovietų valdžios žmones“ ir „nedraugiškų“ atsiliepimų apie pačią valstybę, paimtų kad ir iš užsienio spaudos, o svarbiausia – „jokios Stalino karikatūros yra neleistinos“¹⁰². Komunizmą buvo galima kritikuoti tik kaip grynai teorinę doktriną, aplenkiant Lietuvos ir SSRS santykių klausimus. Todėl neuostabu, kad po poros metų kitame savo rašte K. Dulksnys su kartėliu vėl klausė: „Už komunistinį menkos vertės atsišaukimą mes savuosius teisiame, į kalėjimus sodiname, dabar gi per savo spaudą visai legaliu būdu mes patys padedame komunistinėms idėjoms savo krašte plisti. Tai kurgi mes einame?“¹⁰³

Nors į jo perspėjimus politinė šalies vadovybė neatkreipė deramo dėmesio, Generalinio štabo valdybos II skyriaus viršininkas nenuleido rankų – liko aktyvus organizuodamas kareivių ir visuomenės švietimą „dvasinio karo“ tema. K. Dulksnys pats parengė ne vieną tam skirtą paskaitą. Jos išsiskyrė informatyvumu, aiškiai išdėstytais siekiais ir įtikinamais argumentais. Pavyzdžiui, 1937 m. paskaitoje „Ir taikos metu

¹⁰¹ Plačiau žr.: **Noreikienė S.**, *Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti (1929–1940)*, Vilnius: Mintis, 1978, p. 36–62; **Tamošaitis M.**, Sovietų pasiuntinybės įtaka lietuvių inteligentijai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ir okupacijos pradžioje // *Kultūros barai*, 2004, Nr. 7, p. 74–80; **Tamošaitis M.**, Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: Penktosios kolonos telkimo pradžia // *Parlamento studijos*, 2005, Nr. 3, p. 2–77; **Tamošaitis M.**, Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: Legalios galimybės sovietinei propagandai skleisti // *Ten pat*, 2005, Nr. 4, p. 90–125.

¹⁰² 1936 09 21 Vidaus informacijos skyriaus aplinkraštis laikraščių redakcijoms // *LCVA*, f. 114, ap. 1, b. 4, l. 5; dar žr.: 1936 10 19 Vidaus informacijos skyriaus referento J. Graičiūno raštas VRM administracijos departamento direktoriui // *Ten pat*, l. 2.

¹⁰³ 1938 02 28 Kariuomenės štabo valdybos II skyriaus viršininko plk. K. Dulksnio raštas vidaus reikalų ministrai // *LCVA*, f. 377, ap. 10, b. 466, l. 5.

kariaujama¹⁰⁴ kontržvalgybos vadovas pristatė esminius „protų karo“ tikslus, metodus, aptarė informacijos, labiausiai dominančios šnipus, kategorijas, kareivių verbavimo scenarijus, sykiu pamokomai perspėdamas, kad verbuojančioji šalis labai dažnai netesi savo naujesiems agentams duotų pažadų, misijai nepavykus, palieka juos likimo valiai.

Gana plačiai buvo pakomentuota ir destruktivių gandų skleidimo technologija. Visuomenei skirta Valstybės saugumo policijos ir kontržvalgybos informacija būdavo gerokai „atsijota“, neretai pateikiama publicistine forma, tačiau joje pakako duomenų, galinčių paskatinti rimtai susimąstyti¹⁰⁵. Pavyzdžiui, jau minėtų 1936 m. plk. K. Dulksnio pažymų Vyriausybei turinį sklandžiu, įtaigiu stiliumi „Vairo“ žurnale faktiškai perteikė įtakingas tautininkų žurnalistas Valentinas Gustainis¹⁰⁶. Apskritai ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje spaudoje ir radiofono laidose labai dažnai raginta išlikti budriems, neatvirauti kariniais ir politiniais klausimais, padėti kovoti su gandais¹⁰⁷. Tuo pat metu nenustota tobulinti

¹⁰⁴ 1937 08 19 Kariuomenės štabo valdybos II skyriaus viršininko plk. K. Dulksnio paskaitos „Ir taikos metu kariaujama“ konspektas // LCVA, 929, ap. 1, b. 599, l. 146.

¹⁰⁵ Žr.: Karo propaganda // *Lietuvos aidas*, 1934 11 15, p. 2; J.K.B. [Beleckas J. K.], Pagalvokime, ar kartais netarnaujame prieš šnipams? Gen. št. plk. K. Dulksnio paskaitos santrauka // *Lietuvos aidas*, 1936 09 15, p. 3; Gen. št. plk. Šepety, Dvasinis karas // *Lietuvos aidas*, 1939 04 17, p. 4.

¹⁰⁶ **Gustainis V.**, Frontu prieš komunizmą // *Vairas*, 1936, Nr. 12, p. 376–377. Reikia pažymėti, jog šio antikomunistinio straipsnio autorius labai tiesmukai apsidraudė nuo galimų sovietų diplomatų pretenzijų dėl „nedraugiškos“ Lietuvos spaudos pozicijos. Jis leido sau tokį niekuo nepagrįstomis viltingomis iliuzijomis pagražintą pasąžą: „Tarptautinėje plotmėje Lietuva turi tradicinius gerus santykius su komunistine didžiąja kaimyne SSRS valstybe. Tuos santykius Lietuva brangina ir turi pagrindo branginti. Žinomas dalykas, kad SSSR politiškai patys supranta, jog Lietuvai komunistinė santvarka būtų pražūtinga. Todėl nė vienas rimtas žmogus Lietuvoje net ir neįtaria, kad SSSR kaip tokia kištųsi į Lietuvos vidaus reikalus ir tyčia palaikytų komunistinį judėjimą. Tačiau geri politiniai santykiai tarp abiejų kraštų daro tam tikros įtakos ir paties komunizmo įvertinimui pas mus. Dar kartą pabrėžiu, kad negalima SSSR įtarti aktyviai remiant komunistinį judėjimą Lietuvoje. Bet geri santykiai tarp abiejų kraštų netiesioginiai, be jokios valios iš vienos ar kitos pusės, savo daro. Pavyzdžiui, lietuvių spauda vengia rašyti aštirus straipsnius prieš komunizmą, klaidingai bijoma tokiais straipsniais sovietuose sukelti nemalonaus ūpo.“ (p. 376)

¹⁰⁷ Viename 1935 m. „Lietuvos aidos“ straipsnių kovai su prieš krašte skleidžiamą dezinformaciją siūlyta tokia taktika: „Administracijos organai, tautinės organizacijos ir šiaip tautiškai ir valstybiškai galvojanti visuomenė – štai tas frontas, į kurį turi atsiremti

ir kariuomenės apsaugos nuo šnipų ir agitatorių priemonių. 1939 m. rugsėjį, šalia pietinių Lietuvos sienų prasidėjus karo veiksams, kontržvalgybinį darbą teko dar labiau sustiprinti. Į jį nuspręsta įtraukti ir šaulius. Lietuvos šaulių sąjungos vadas plk. Pranas Saladžius rinktinių nariams nurodė „domėtis savo apylinkėje viešojo gyvenimo reiškiniais, sekti įvairių gandų skleidėjus, šnipinėjančius asmenis, rinkti apie juos žinias“¹⁰⁸. Kariuomenės vadovybė dalinių vadus ir įstaigų viršininkus dar kartą paragino neprarasti budrumo, tiksliai vadovautis ankstesnėmis kovos su šnipais ir agitatoriais instrukcijomis¹⁰⁹, saugoti tarnybinę informaciją, vengti neatsargių kalbų¹¹⁰.

Stebėti nuotaikas kariniuose daliniuose buvo kur kas sunkiau nei civilių aplinkoje – tam trukdė ne tik menkesnės konspiracijos galimybės, bet ir specifinė įtarumo atmosfera¹¹¹. Į tai viename paskutiniųjų savo aplinkraščių, išplatintų 1940 m. gegužės pabaigoje, kaip tik ir atkreipė dėmesį II skyriaus viršininkas K. Dulksnys. Dokumente pažymėta, kad „į pa-

visokie pikti prasimanymai ir šmeižtai. Jei tautinės organizacijos ir visuomenė gali pasipriešinti gandams morališkai, t. y. gandus paneigti, išaiškinti tikrąją padėtį ir t. t., tai administracijos organai kovoti su gandų skleidėjais turi radikalesnių priemonių. Kai kuriais atvejais tos priemonės yra sėkmingesnės, kaip geros valios paaiškinimai ar įtikinėjimai.“ Žr.: Kova su gandais – kaukių plėšymas // *Lietuvos aidas*, 1935 12 07, p. 4; Kovokime su nesąžiningų gandų skleidimu // *Ten pat*, 1935 10 26, p. 4; Su gandais bus kovojama visu griežtumu. Kova jau pradėta. Ministerio gen. Čapliko žodis šakiečiams // *Lietuvos aidas*, 1935 10 28, p. 1. Piktžolės, kurias reikia išrauti. Kas skleidžia gandus? Su gandų skleidėjais, dirbančiais valstybės aparate, turi būti griežtai pasielgta. Blaivus provincijos inteligento balsas. Tautininkų kova su gandais turi būti aktyvi // *Lietuvos aidas*, 1939 03 09, p. 3.

¹⁰⁸ 1939 09 23 LŠS vado plk. P. Saladžiaus slaptas aplinkraštis rinktinių vadams // *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4477, l. 63.

¹⁰⁹ 1939 11 30 Kariuomenės vado įsakymas Nr. 37 // *LCVA*, f. 483, ap. 7, b. 779, l. 9.

¹¹⁰ 1940 03 06 Kariuomenės vado įsakymas Nr. 5 // *LCVA*, f. 483, ap. 7, b. 779, l. 27.

¹¹¹ Nepasitikėjimas buvo abipusis. Aukštieji valdžios sluoksniai po voldemarininkų organizuoto, tačiau nepavykusio 1934 m. birželio 7-osios pučo į karininkiją žvelgė gana įtariai. Karininkai baiminosi, kad gali būti informatorių apibūdinti kaip nepakankamai lojalūs vyriausybei ir dėl to nukentės jų karjera, tautininkų viršūnė nerimavo, kad gali kilti naujų prieš jų valdžią nukreiptų opozicijos inspiruotų sąmokslų. Apie voldemarininkus ir jų siekius didinti įtaką kariuomenėje žr.: **Rudis G.**, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras // *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 5–27.

skirtą dalyje žinių karininko pareigoms eiti karininką jo kolegos žiūri su nepasitikėjimu, nes įtaria, kad žinių karininkas seka kiekvieną jų žingsnį ir apie patirtus nusižengimus, net prieš drausmę ar tarnyboje, praneša dalies vadui ar įstaigos viršininkui. Dėl tokios pat kai kurių karininkų pažiūros labai jautriai buvo nusiskūsta ir pačių žinių karininkų, jų suvažiavimo metu, kuris vyko š. m. [1940 m. – M. K.] gegužės mėn. 7–8 d. d. Kaune.¹¹² Todėl šiuo specialiu slaptu aplinkraščiu pirmiausia ir siekta išsklaidyti tokias solidarumą griaunančias abejones, patikinti, jog „žinių karininkai“ yra skirti tik kontržvalgybos darbui – kovai su šnipinėjimu ir „priešvalstybiniu veikimu“, visa kita – ne jų kompetencija. 1940 m. pasirodė naujos redakcijos instrukcija – Kovos su šnipinėjimu ir priešvalstybiniu veikimu kariuomenės dalyse nuostatai. Joje, be kitų, ankstesnėse dokumento versijose išdėstytų, dalykų, buvo nustatytas dar glaudesnis karinių ir Vidaus reikalų ministerijai pavaldžių saugumo ir teisėtvarkos struktūrų bendradarbiavimas¹¹³.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos kariškoje spaudoje padaugėjo straipsnių apie karių moralės stiprinimą, jų rengimą atsispirti priešų skleidžiamai informacijai, propagandinės kovos tarp valstybių specifiką. Visas svarbiausias šios srities žinias nedidelėje publikacijoje nuosekliai ir aiškiai sukomponavo gen. št. plk. Jonas Šepetytys. Atrodo, jis vienas pirmųjų lietuviškuose tekstuose oficialiai pradėjo vartoti „dvasinio karo“ sąvoką.

Šio reiškinio eigą straipsnio autorius nusakė taip: tarpvalstybinės įtampos laikotarpiu „slaptosios agentūros rūpinasi planingų neramumų, gandų skleidimu, agituoja, platina melagingas žinias, organizuoja streikus, sukilimus, įvairias riaušes, stengiasi įsiskverbti į kariuomenę, pakirsti jos drausmę, padaryti ją nebekautingą. Jie šmeižia valdžios asmenis, sugalvoja jiems visokių nusižengimų, apkaltina parsidavimu, palaidumu, grobiu valdžios turto ir pan. <...> Ramiu laiku svarbiausi agentų uždaviniai yra šie: 1) nuolatos ir sistemingai įtikinėti krašto gyventoją, kad kitur lengviau ir geriau gyventi, kad čia jis esąs išnaudotojų skriaudžiamas ir niekas juo nesirūpinąs, o ten, prieš šaly, esą daug geriau, kitokia santvarka; iš lengvo, bet įtikinamai siekiama įskiepyti mintis, kad priešui užėmus

¹¹² 1940 05 17 Kariuomenės štabo II skyriaus slaptas aplinkraštis dalių vadams ir įstaigų viršininkams // LCVA, f. 496, ap. 2, b. 37, l. 63.

¹¹³ Anušauskas A., *Lietuvos slaptosios tarnybos*, p. 251.

kraštą būtų kitoks ir geresnis gyvenimas; 2) neleisti iškilti tautos autoritetams, skeisti apie juos gandus, juos žeminti, diskredituoti; 3) palaikyti partinius ginčus, neleisti tautai konsoliduotis. Tai nebus propagandos puolimai, atakos, bet palaikymas valstybę silpninančių veiksmių.“¹¹⁴

Atskleidęs iš šio reiškinių kylančius pavojus, J. Šepetys akcentavo: „Ginant svarbiausia užkirsti prieš propagandai kelią, nuo gandų reikia žmones saugoti kaip nuo epidemijos, išaiškinti ir parodyti tikrąją propagandos pusę <...> Organizuotai kovai turi vadovauti propagandos įstaigos panašiomis priemonėmis, kurias vartoja ir puolamoji propaganda.“¹¹⁵

„Dvasinio karo“ temą dar plačiau nagrinėjo gen. št. mjr. Vytautas Bulvičius savo 1939 m. išleistoje knygoje „Valstybės karinis rengimas“. Šis darbas iš pažiūros atrodo kaip griežtai struktūruotas, sausokas vadovėlis. Tačiau toks išpūdis – paviršutinis. Jame, be konkrečios, dalykinės informacijos, pateikiamos originalios autoriaus išvalgos, jo giliai apmąstyta mažos valstybės saugumo koncepcija. Šioje koncepcijoje centrinę vietą užėmė ne tiek karybos žinių teikimas ir kario įgūdžių tobulinimas, kiek pilietinio sąmoningumo – moralinių savybių, galinčių įkvėpti vieningai kovai ir suteikti ryžto net susidūrus su gerokai galingesne ginkluota jėga, – ugdymas¹¹⁶. Kad šios nuostatos nebuvo kažkokie „neįpareigojantys pamokslai“, V. Bulvičius parodė savo asmeniniu pavyzdžiu – jis buvo pirmasis ir vienas iš nedaugelio aukštų Lietuvos karininkų, 1940–1941 m. ėmusių organizuoti antisovietinį pasipriešinimą, ir paaukojo dėl to gyvybę¹¹⁷.

V. Bulvičiaus knygoje aiškiai ir konceptualiai apibendrinta svarbiausią informaciją apie „ardomasias priemones“, kurias priešas gali panaudoti, siekdamas sukelti šalies viduje suirutę. Autorius, pristatęs tokius reiškinius kaip sabotažas ir šnipinėjimas, daug dėmesio skyrė propagandinio puolimo analizei, metodams. Jis pažymėjo, jog būtina rimtai rengtis tokio pobūdžio išbandymams ateityje, nes, prasidėjus ginkluotam konfliktui, priešas stengsis demoralizuojančiai agitacijai ir kariuomenės vadų kompromitavimui išnaudoti visas progas – išpūs pirmuosius pralaimėjimus

¹¹⁴ Šepetys J., Dvasinis karas // *Trimitas*, 1939 04 16, p. 366.

¹¹⁵ *Ten pat*, p. 367.

¹¹⁶ Bulvičius V., *Karinis valstybės rengimas*, p. 73–74, 219.

¹¹⁷ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 2, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2002, p. 237.

fronte, ekonominius sunkumus, informuos apie išdavystes ir pan.¹¹⁸

Kaip vieną didžiausių galimų valstybės vidaus problemų V. Bulvičius nurodė socialinę atskirtį – elito atsiribojimą nuo paprastų piliečių¹¹⁹. Tokia būseną labai patogi priešui propagandinėmis atakomis griauti piliečių vienybę ir grobikišką karą oficialiai paversti „revoliucija“. Autorius prognozavo, jog greitai prasidėsiančiame plataus masto ginkluotame konflikte „klasių kovos“ motyvas bus labai svarbus, todėl jis ypač pabrėžė piliečių solidarumo stiprinimo svarbą¹²⁰. Gyventojai turi jaustis tikraisiais savo valstybės šeimininkais, o ne valdiniais, kad, nepaisydami bauginimų, pakiltų į kovą net su daugkart gausesniais užkariautojais. Lietuvoje tokio visuomenės ir valdžios santykio V. Bulvičius prisipažino pasigendąs¹²¹. Autorius taip pat pažymėjo, kad svarbiausias pilietį narsiai kovoti motyvuojantis veiksnys – aiškus ir tvirtas tos kovos tikslo ir prasmės suvokimas. Tik tai gali patikimai apsaugoti karį nuo įvairiausių priešų siūlomų „pagundų“, peršamų abejonių ar baimių. Knygoje ne kartą pabrėžta, kad kareiviams būtina suprantamai ir įtikinamai išaiškinti, jog „būsimas karas bus dėl savo valdomos žemės, į kurią kėsinsis svetimieji, bus kova dėl mokslo bei ekonominių įstaigų, kurias įsibrovėlis norės sugriauti“¹²².

Pasak V. Bulvičiaus, taip pat labai svarbu nuolat kartoti, kad priešas

¹¹⁸ **Bulvičius V.**, *Karinis valstybės rengimas*, p. 220–221.

¹¹⁹ Konstatuodamas nerimą keliančią tendenciją, V. Bulvičius pažymėjo: „Nors mūsų inteligentija beveik ištiesai yra kilusi iš neturtingųjų sluoksnių, tačiau aukštesnis mūsų valdininkas jau nenori maišytis su minia patriotinėje eisenoje; daktaras, advokatas vis neįjaučia jaučia šaulių būrio rikiuotėje greta juodadarbio; vis rečiau inteligentas pasirodo gatvėse kaip aukų rinkikas. Tačiau vis daugiau rengiama balių, kur įeiti galima tik su frakais ar baliniais drabužiais.“ Žr.: **Bulvičius V.**, *Karinis valstybės rengimas*, p. 297.

¹²⁰ *Ten pat*, p. 292.

¹²¹ „Valdinių kompleksą“ ir paprasčiausią būdą bent šiek tiek jį prislopinti V. Bulvičius pakomentavo taip: „Mumyse, kaip ir SSRS, daug piliečių vis dar į savo vyriausybę nesąmoningai žiūri kaip į priešą, bet ne kaip į geriausią draugą. Tai nesąmoningas jausmas, nes sveikas protas jau beveik visiems mūsų piliečiams aiškiai byloja, kad pažiūra į Lietuvos vyriausybę turi ryškiai skirtis nuo pažiūros į buvusią caro vyriausybę. Tačiau vykdant propagandos darbą Lietuvoje, su šiuo jausmu reikia rimtai skaitytis, nes propaganda yra kreipiama ne vien tik į protą, bet ir į jausmus. Todėl mūsų propaganda būtų veiksmingesnė tuomet, jei ji būtų dvejopa – dalinai valdinė, o dalinai – visuomeninių organizacijų. Žr.: *Ten pat*, p. 309.

¹²² *Ten pat*, p. 222.

visada demagogiškai maskuos savo tikruosius siekius: „Jokia svetimata valstybė nei taikos, nei politinio įtempimo metu nesako, kad ji norinti mūsų ūkininkų žemes paimti saviems kolonistams, kad ji norinti sugriauti mūsų ekonomiką bei kultūrą. To nesakys ir karui vykstant. Todėl menčiau susipratęs mūsų ūkininkas dar pagalvoja ir gal karui vykstant pagalvos, jog jam pačiam yra beveik vis vien, kieno valdžia Lietuvoje bus. O kitų valstybių agentai kiek galėdami stengiasi mūsų ūkininką įtikinti, kad kitoje valstybėje ūkininkui busià dar geriau. Todėl mūsų ūkininkui ir mūsų kareiviui reikia išaiškinti, kad tie tikslai, kuriuos valstybės skelbia taikos bei karo metu, yra dažniausiai tik pasaulio opinijai skirti, o tikrieji agresyvių valstybių tikslai bus paskelbti tik laimėjus visuotinį karą.“¹²³

Morališkai ruošiant kareivius karui, V. Bulvičiaus teigimu, reikia neventgi įtaigiai ir net smulkmeniškai parodyti tą blogį, kurį įkūnija priešas, kaip nuo svetimųjų priespaudos tauta kentėjo praeityje. Knygos autorius aiškino: „Dažnai net užgrūdintam, pagyvenusiam inteligentui klausant pasakojimų apie kankinimus, kuriuos teko lietuviams iškentėti nuo įvairių okupantų, tenka slapta nubraukti ašarą. Kareiviai tokių pasakojimų turėtų girdėti kas savaitė. Kankinimai nelaisvėje, marinimas badu darbo stovyklose, projektai kolonizuoti Lietuvą, vietos žmones išstremiant – turėtų būti kareiviams gerai žinomi. Kareiviams turėtų būti parodyta nuolat Lietuvos daroma pažanga visose srityse; turėtų būti parodyta skurdžioji, vargingoji Lietuva su laisvąja, nuolat vis turtėjančia ir gražėjančia. Kareivį reikia išašmoninti, kad Lietuvos nepriklausomybė tai ir yra tas objektas, dėl kurio verta kovoti, nes tik nepriklausomoje Lietuvoje gali būti kuriamas jo ir jo vaikų gerovė.“¹²⁴

Kario moralės ir atsparumo psichologiniam priešo poveikiui ugdymo klausimai buvo paliesti ir tais pačiais 1939 m. pasirodžiusiame plk. ltn. Kazio Abaravičiaus „Karo pedagogikos“ konspektų antrajame leidime. Autorius šiame procese labiausiai pabrėžė vadų autoriteto, švietimo ir patriotinio turinio kultūrinės veiklos reikšmę¹²⁵. Be to, visa tai buvo na-

¹²³ *Ten pat*, p. 223.

¹²⁴ *Ten pat*.

¹²⁵ **Abaravičius K.**, *Karo pedagogika* (konspektas), antras pataisytas leidimas, Kaunas: Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius, 1939, p. 17, 43–44.

grinėjama ir po metų išleistoje „Karinio auklėjimo paskaitų“¹²⁶ pirmoje knygoje. Kalbant apie karių sąmoningumo ir moralės ugdymo svarbą, joje pažymėta: „Priešo propaganda naudoja visas priemones ir visas galimybes, kuriomis galėtų prasiskverbti į kiekvienos valstybės organizaciją, piliečio ir kario sielą, ji stengiasi drumsti valstybės gyvenimą ir privesiti prie visiško suirimo. Kas po to seka, kiekvienam aišku. Tai pavojingas ginklas. Todėl karys, stengdamasi atsispirti techniniam priešui ginklui ir fizinei jėgai, neturi užmiršti savo sielą ir dvasią padaryti atsparią priešui propagandai. Ypač nedidelės valstybės piliečiui ir kareiviui reikia būti šia prasme pasiruošusiems, nes didžiųjų kaimynų malūnas neatsparųjį mažąjį greitai gali sumalti, kai tuo tarpu nedidelis, bet pakankamai kietas daiktelis ir pro gernas gali praeiti ne visai sumaltas ir dažnai pačias gernas gerokai apgadinti.“¹²⁷

Knygoje gana išsamiai aprašytas ne tik šnipų keliamas pavojus¹²⁸, bet ir visos galimos propagandinės priešui priemonės, jų naudojimo taktika¹²⁹, aiškinta, kokie konkretūs siekiai už jų slypi, kaip nepasiduoti provokacijoms ir klaidinimams¹³⁰. Nurodyta, jog „puolamąją“ ir jai atremti skirtą „ginamąją“ propagandą organizuoja visų kariuomenių štabų „antrieji skyriai“ ir kad pati to darbo metodika labai ištobulinta Didžiajame kare

¹²⁶ Įvade apie knygos atsiradimo aplinkybes, paskirtį, ateities planus parašyta: „Kareivių švietimo darbas iš pagrindų pertvarkomas. Tame darbe ypač pabrėžiamas auklėjimas, kuris daugiausia grindžiamas pasikalbėjimais ir paskaitomis. Gerai parengta ir perteikta paskaita pati nuteikia kareivį norima kryptimi. Tačiau laukiamų vaisių galima pasiekti tik tada, kai kareivis savo tarnybos metu gaus progos išklausti sisteminių paskaitų kursą. Toks kursas, be abejo, turės sudaryti tam tikrą kareivio pasaulėžiūrą ir ideologiją. Dėl to pirmiausia reikia turėti paskaitoms gerai parengtos medžiagos, kuria lengvai ir greitai galėtų pasinaudoti karininkai, turį reikalo su kareivių auklėjimu ir švietimu. Šis leidinys – karinio auklėjimo paskaitos – kaip tik tam reikalui ir skiriamas. Karinio auklėjimo paskaitų išeis penkios knygos. Visos jos sudarys vieną ciklą paskaitų, skiriamų skaityti per visą kareivio tarnybos laiką.“ Žr.: *Karinio auklėjimo paskaitos*, kn. 1, Kaunas: Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius, 1940, p. 3.

¹²⁷ *Ten pat*, p. 218.

¹²⁸ *Ten pat*, p. 192–207.

¹²⁹ Šiuos aspektus atskiruose straipsniuose šiek tiek anksčiau nagrinėjo ir kiti autoriai: **Vilčinskas J.**, Kova su špionazu // *Policija*, 1938 01 01, Nr. 1, p. 9; **Jakštas P.**, Karinė propaganda // *Mūsų žinynas*, 1939, Nr. 9, p. 189–208.

¹³⁰ *Karinio auklėjimo paskaitos*, p. 208–218, 250.

dalyvavusių Europos valstybių. Pažymėta, jog ketvirtajame dešimtmetyje tam pačiam tikslui naudotos visos komunikacijos priemonės – spauda, radijas, kinas, masiniai renginiai, gerai parengtų agitatorių ir slaptų gandų platintojų tinklai. Taip pat priminta, jog ir Lietuvai 1934–1935 m. teko išgyventi labai intensyvų propagandinį puolimą. Labiausiai akcentuoti prieš bandymai sukompromituoti kariuomenės vadus, vyriausybės narius – jų sprendimus ir laikinas nesėkmes pateikti kaip išdavikišką, savanaudišką veiklą¹³¹. Taip pat įrodinėta, kad dosnūs prieš pažadai pasiduodantiems į nelaisvę dažniausiai būna tik akių dūmimas, kuris suklaidintiesiems atneša dar didesnes kančias nei sunkumai ar didvyriška mirtis mūšio lauke¹³². Pagrindine priemone kareivių atsparumui dezinformacijai ir manipuliacijoms didinti laikytas gerai apgalvotas ir kryptingas švietimas, didelę svarbą teikiant tėvynės istorijos pažinimui¹³³. Taip pat pastebėta, jog idealiu atveju kareivio patriotinės nuostatos būna suformuojamos jau ankstyvoje jaunystėje – šeimoje, mokykloje.

Apibendrinant šį platų skyrių pažymėtina, kad 1927–1940 m. rengiant ir tobulinant Lietuvos kariuomenės moralės ir sąmoningumo stiprinimo priemones buvo padaryta iš tiesų nemažai. Specializuotos literatūros lietuvių kalba turinys rodo, kad buvo pakankamai įsigilinta į „dvasinio karo“ problematiką.

LIETUVIŠKAS ATKIRTIS

Kovos su priešišku jėgų skleidžiama demoralizuojančia informacija efektyvumas kariuomenėje ir visuomenėje labai priklauso ne tik nuo galimybių nustatyti ir izoliuoti jos šaltinius, bet ir nuo pasirengimo reaguoti į jos turinį, suduoti „idėjinį atkirtį“ – įtikinamai atremti, paneigti žalingus teiginius, sykiu demaskuojant ir kompromituojant tuos, kurie suinteresuoti kelti nepasitikėjimą, susipriešinimą ir sumaištį. Gynybinės propa-

¹³¹ *Ten pat*, p. 209–212.

¹³² *Ten pat*, p. 237–138, 241–244.

¹³³ *Ten pat*, p. 17–20. Todėl neatsitiktinai beveik pusė šios knygos (51–130 p.) skirta patriotiškai angažuotai Lietuvos istorijos apžvalgai.

gandos, skirtos savo piliečių, karių ryžtui, sąmoningumui bei atsparumui dezinformacijai stiprinti, būtinybė niekam nebekėlė abejonių Pirmojo pasaulinio karo ir iškart po jo vykusių įvairaus pobūdžio lokalių konfliktų metu – ypač tais atvejais, kai kuri nors iš kariaujančių pusių siekdavo patraukti mases naujos, „tobulos“ socialinės tvarkos įtvirtinimo lozungais. Besikuriančiai Lietuvos kariuomenei ir gyventojams būtent tokį iššūkį 1918–1920 m. metė bolševikai, tačiau „propagandinius ginklus“, tik kur kas mažesniu mastu, taip pat bandė naudoti ir lenkai bei bermontininkai. Esant tokiai situacijai, neišvengiamai teko imtis atitinkamų kontrapriemonių – gaminti savotiškus „moralinius šarvus“, galinčius apsaugoti tarnaujančius ir potencialius karius nuo pilietinę dvasią pažeidžiančių tendencingos informacijos „strėlių“. Nepriklausomybės kovų laikotarpiu ir vėliau tuo daugiausia rūpinosi Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo Spaudos ir švietimo skyrius (šios struktūros pavadinimai iš pradžių šiek tiek keitėsi, bet esminės funkcijos liko panašios)¹³⁴, savo ruožtu bendradarbiavęs su kontržvalgyba (Generalinio štabo valdybos II skyriumi).

Lietuviška karinė patriotinė propaganda intensyvumo kulminaciją pasiekė 1920 m. rudenį, bet, atsilaukius prieš lenkų intervenciją, per kelerius metus įvyko akivaizdus atoslūgis. Nors kariuomenėje patriotinio švietimo standartai nesumenko, gynybinė propaganda vyriausybės lygiu nebuvo organizuojama iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio. Tai neatrodė būtina, manyta, kad žiniasklaida šią misiją atliks savo iniciatyva. Iš tiesų pagrindiniai dienraščiai ir žurnalai reaguodavo į priešiškų šalių skleidžiamą informaciją, bandydavo ją argumentuotai kritikuoti. Vis dėlto tai nebuvo labai ryški tendencija, ji nepakankamai veikė plačiuosius gyventojų sluoksnius. 1934–1935 m. Vokietijai pradėjus agresyvią propagandinį puolimą, reikėjo nedelsiant imtis rimtesnių priemonių. Lietuvos vyriausybė pradėjo svarstyti specialios propagandos institucijos įkūrimo klausimą (beje, atidžiai analizuotas tos pačios Vokietijos pavyzdys). Konceptijos derinimas užtruko kiek ilgiau nei trejus metus, tačiau per tą laiką pavyko žengti keletą svarbių žingsnių sudarant sąlygas ją įgyvendinti. 1935 m. buvo priimtas naujas Spaudos įstatymas, ne tik sustiprinęs cenzūrą, bet ir nustatęs privalomą Eltos Vidaus informacijos skyriaus parengtų, valdžiai palankių straipsnių publikavimo

¹³⁴ Žr.: Literatūros skyriaus veikla iki 1920. V. 15 // *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 848–851.

visuose, net ir legaliai ėjusiuose, opozicijos periodiniuose leidiniuose, tvarką¹³⁵. Beveik tuo pat metu oficialiai paskelbta kariškos propagandos spaudoje akcija¹³⁶. Tai faktiškai buvo kariuomenės reformos sudedamoji dalis, turėjusi atnaujinti jos įvaizdį ir dar labiau suartinti su visuomene. Patriotinę, tautą nepriklausomybės gynimui telkiančią medžiagą nuspręsta skleisti plačiai ir reguliariai. Į šią veiklą aktyviai įsitraukė studentija¹³⁷.

1938 m. rugsėjį pagaliau buvo įsteigta seniai planuota speciali propagandos ir viešojo gyvenimo organizavimo institucija – Visuomeninio darbo vadyba (VDV)¹³⁸. Tikėtasi, kad ji minėtiems procesams suteiks

¹³⁵ Spaudos įstatymas // VŽ, 1935 11 16, Nr. 510–3538. Viename to laikotarpio „Lietuvos aidas“ straipsnių taip pagrįsta būtinybė gresiančio ginkluoto konflikto akivaizdoje sustiprinti spaudos priežiūrą: „Viena kita prieš paskleista pramanyta žinia, patekusi spaudon, gali įnešti dezorganizaciją kariuomenės tarpan. Priešas visada stengsis pakirsti drausmę, įvesti nepasitikėjimą vadais, ardyti karo jėgas. O tam viskam be galo tinka spauda, literatūra. Tai jau buvo plačiai naudojama Didžiojo karo metu. Vokiečiai Prancūzijoje steigė ne tik savo šnipų agentūras, bet ir įvairias knygų ir laikraščių leidyklas, kur sau reikalingas žinias prašmugeliuodavo ir pro griežčiausią cenzūrą.“ Taip pat pažymėta: „Spauda gali dirbti dviem frontais: savo ir prieš pusėje. Savo pusėje ji žiniomis, apsakomis, eilėraščiais stengsis kelti karių ir visuomenės nuotaiką, pasiryžimą, karžygiškumą, kas savo eile kitąkart atlieka daugiau negu šoviniai.“ J. J., Karas ir literatūra // *Lietuvos aidas*, 1935 05 25, p. 5.

¹³⁶ 1935 01 10 Generalinio štabo valdybos aplinkraštis dalių vadams ir įstaigų viršininkams // LCVA, f. 509, ap. 1, b. 312, l. 18. Akcijos prasmė ir tikslai oficialioje spaudoje aiškinti taip: „Visuomenės ir kariuomenės bendradarbiavimas šiandien yra neišvengiamas ir būtinas. Mes turime pasiimti šūkį: visa tauta – viena kariuomenė, ir tą šūkį įgyvendinti. Tautos karinimo darbas galimas dviem keliais: per spaudą ir per organizacijas. Spauda turi sudaryti moralinį ir intelektualinį ryšį tarp kariuomenės ir visuomenės, organizacijos gi – nustatinėti smulkia darbo programą ir vykdyti realius pasiruošimo darbus.“ : **Stankūnas D.**, Krašto saugumas. Kariškoji spauda ir visuomenė // *Lietuvos aidas*, 1935 11 13, p. 4; 1936 m. Kariškos propagandos spaudoje planas // LCVA, f. 509, ap. 1, b. 312, l. 20–23. Tuo metu buvo viešai raginama patriotinės propagandos sklaidai tarp karių ir visuomenėje geriau išnaudoti kino teikiamas galimybes, nes šalyje per metus kino teatruose apsilankydavo apie 1 mln. žmonių. Žr.: **Kavaliūnas B.**, Kariškų kino filmų reikalu // *Lietuvos aidas*, 1937 01 23, p. 10.

¹³⁷ Stud. ats. korp. „Ramovė“ kariškos propagandos komisija. Visi lietuviai į talką! // *Lietuvos aidas*, 1935 12 06, p. 5.

¹³⁸ Apie VDV, jos ištakas ir funkcijas plačiau žr.: **Vaišnys A.**, *Spauda ir valstybė*, p. 131–166; **Mačiulis D.**, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 219–262.

autoritarinės valdžios pageidaujamą aukštesnę kokybę, masiškumo ir centralizacijos lygį, duos deramą atkirtį suaktyvėjusiai opozicijai¹³⁹. Projektas nepasiteisino. VDV, per prievartą brukdama spaudai perdėm nuo tikrovės nutolusią informaciją, labai greitai susikompromitavo. Vyriausybė, supratusi savo klaidą, šią įstaigą 1939 m. gegužę likvidavo¹⁴⁰, nors idėjos ateityje įkurti kažką panašaus visiškai neatsisakė. Kariškos propagandos rengimas dėl to labiau nenukentėjo, nes tuo užsiėmė pati kariuomenė ir su ja bendradarbiaujančios visuomeninės organizacijos. Šioje srityje jos jau turėjo nemažai patirties.

Trumpai apžvelgus, kaip tautininkų valdžios metais buvo administruojama viešosios informacijos erdvė, pravartu panagrinėti, kiek ir kaip joje buvo diskredituojamos prieš Lietuvą nukreiptą propagandą skleidžiančios šalys.

Trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje gana daug dėmesio oficiozinėje žiniasklaidoje sulaukdavo destruktivi komunistų veikla. Taip iš dalies siekta parodyti, jog grėsmės, dėl kurių įvykdytas perversmas, buvo tikros ir neperdėtos. Vis dėlto pateikiamos žinios nepasižymėjo sensacingumu. Tradiciškai įrodinėta, jog LKP – tai priešiškas krikščioniškai moralei, svetimas lietuvių tautinėms aspiracijoms darinys, kuriame vyrauja apsukrūs kitataučiai, siekiantys sukelti kruviną suirutę, sužlugdyti Lietuvos valstybę, o jos ūkininkus ir kitus ekonomiškai savarankiškus gyventojus apiplėšti ir palikti žiaurių, savavaliaujančių komisarų vergovėje¹⁴¹. Iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio spaudoje nevengta pateikti šokiruojančių „proletariato diktatūros“ Sovietų Sąjungoje vaizdų¹⁴². Kartu reguliariai pasirodydavo pranešimų ir apie tai, kaip princi-

¹³⁹ Plačiau žr.: **Rudis G.**, Jungtinis antisemitinės opozicijos sąjūdis 1938–1939 m. // *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, Vilnius, 1997, p. 182–215.

¹⁴⁰ Visuomeninio darbo vadybos įstatymo panaikinimo įstatymas // *VŽ*, 1939 05 10, Nr. 644–4692.

¹⁴¹ LKP nariai ne visada vaizduoti tik kaip apsukrūs, piktavaliai demagogai – kartais jie vadinti paprasčiausiais nevykėliais ir padugnėmis. Tokių epitetų galima rasti ir kariškoje spaudoje. Antai viename straipsnių pažymėta: „Iš kartais suimamų bolševikų galima spręsti, kad prie jų prisideda paprastai valkatos, neturintieji jokio nuosavo turto nei pastogės, tai yra žmonės su teismuose įrašyta praeitimi, žmonės be doros ir garbės jausmo.“: **Jurgelevičius P.**, Nevaisingas priešų darbas // *Karys*, 1927, Nr. 20, p. 190.

¹⁴² Kritiškas informacijos pobūdis gerai atsispindi jau pačiose straipsnių antraštėse. Žr. pvz.: *Kontrevoliucija Sovietų geležinkeliuose. Pramonės kooperacijos atsilikimas.*

pingai su komunistais kovoja kitos Pabaltijo šalys¹⁴³. Taip siekta įtikinti, jog komunistų agitacija remiasi pražūtingomis iliuzijomis ir racionalios visuomenės daro viską, kad pašalintų jos židinius. Tačiau, nepaisant to, oficioziniuose leidiniuose (pirmiausia „Lietuvos aide“) gana greitai išryškėjo bandymai aiškiai atskirti LKP nuo Sovietų Sąjungos, tarsi tai būtų visiškai nesusiję dalykai¹⁴⁴. Džiaugtasi laimėjimais persekiojant vietos komunistus, bet vengta užsiminti, kas juos valdo ir finansuoja¹⁴⁵. Tai,

Sovietų pompadūrai. Naujos kenkėjų bylos. Metalurgijos gigantas Urale. Priešvokiška kampanija Sovietuose // *Lietuvos aidas*, 1933 07 22, p. 9; Sovietų komunistų partijoj daug kontrrevoliucijos. „Buožių“ ir baltagvardiečių valymas // *Ten pat*, 1933 08 05, p. 2; K., Sovietų komunistų partija rimtai serga // *Ten pat*, 1933 08 17, p. 2; Leningrado gyvenimo vaizdeliai pagal „Krasnaja gazieta“ // *Ten pat*, 1933 08 24, p. 2; Kolchozai be karvių sovietuose // *Ten pat*, 1933 09 01, p. 3; Pietų Rusijos bado dienos // *Ten pat*, 1933 10 24, p. 3.

¹⁴³ Žr. pvz.: **Mehlm M.**, Prieškomunistinis tautos judėjimas Suomijoj // *Lietuvos aidas*, 1930 04 08, p. 5; **Mehlm M.**, Vidaus politikos įtampa Suomijoj // *Ten pat*, 1930 06 18, p. 2; **Mehlm M.**, Milžiniška demonstracija Helsinkio gatvėse. Vakarykščiai įvykiai Helsinky charakterizuojami kaip suomių komunizmo laidotuvės // *Ten pat*, 1930 07 07, p. 1; **Mehlm M.**, Suomija teisia komunistus // *Ten pat*, 1930 07 014, p. 4; **Mehlm M.**, Suomijoj priimti antikomunistiniai įstatymai // *Ten pat*, 1930 11 14, p. 1; Latviai likvidavo komunistų frakciją // *Ten pat*, 1933 11 22, p. 1.

¹⁴⁴ Antai viename 1929 m. „Lietuvos aide“ straipsnyje pažerta tokių iliuzijomis pagrįstų samprotavimų: „Mes esame giliai įsitikinę, kad oficialūs ir atsakingi Maskvos politikai, nors patys ir didžiausi komunistai būtų, Lietuvoje jokių būdu negali matyti reikalo kaip nors palaikyti vietos komunistų veikimą. Mes gerai žinome, kad Maskva puikiai supranta, jog komunistinės riaušės Lietuvoje galėtų tik lenkų imperialistams gerai pasitarnauti ir tuo pačiu suduoti didelį smūgį Maskvos vedamai politikai. Visi objektyvūs daviniai kalba už tai, kad Maskvai mažiausio reikalo nėra nors ir slaptu būdu į mūsų vidaus reikalus kištis.“ Žr.: Lietuvos santykiai su SSRS // *Lietuvos aidas*, 1929 02 18, p. 1. Panašių vienašališkų draugiškumo „priesaikų“ lietuvių tautos ir valstybės vardu oficioze vėliau buvo išsakyta ne kartą. Žr. pvz.: Nepuolimo sutartį su SSSR pratęsus // *Lietuvos aidas*, 1934 04 04, p. 4; SSSR draugiškumas Lietuvai // *Ten pat*, 1934 08 02, p. 1; Penkiolika draugingumo metų // *Ten pat*, 1935 07 12, p. 4; Lietuvos–SSSR nepuolimo sutartis ir Vilniaus klausimas // *Ten pat*, 1936 10 02, p. 4; Lietuva ir SSSR // *Ten pat*, 1937 02 17, p. 4; SSSR šventės proga // *Ten pat*, 1937 11 06, p. 4.

¹⁴⁵ Žr.: Išardytas visas Lietuvos komunistų lizdas. Kriminalinė policija suėmė Lietuvos komunistų partijos politbiuro vedėją, centro komiteto sekretoriato sekretorių (reikalų vedėją) ir Kauno rajkomą // *Lietuvos aidas*, 1930 04 11, p. 1; Vėl sulaukyti Lietuvos komunistų vadai // *Ten pat*, 1931 04 15, p. 6; Komunistai Lietuvoj yra labai silpni // *Ten pat*, 1931 12 19, p. 5; Komunistų veikimui Lietuvoje suduotas didelis smūgis. Likviduota jų spaustuvė, konfiskuota daug leidinių ir kitokios komunistinės literatūros // *Ten pat*, 1935 01 17, p. 10.

žinoma, daryta diplomatiniais sumetimais, siekiant Maskvos paramos sprendžiant Vilniaus ir Klaipėdos problemas. Opozicijos spauda tokiam flirtui, o iš esmės – savų piliečių klaidinimui, taip greitai nepasidavė¹⁴⁶. Dėl suprantamų priežasčių, pirmiausia – pasaulėžiūros, patys kritiškiausi Sovietų Sąjungos atžvilgiu buvo Krikščionių demokratų partijos leidiniai¹⁴⁷. Ketvirtą dešimtmečio pradžioje savo skaitytojams daug akį režiančios tiesos apie sovietinę santvarką pateikdavo ir populiarus, nuosaikiai kairiosios, demokratinės, pakraipos Lietuvos valstiečių liau-

¹⁴⁶ Antai viename 1932 m. „Lietuvos žinių“ straipsnyje argumentuotai sukritikavus „Lietuvos aide“ pateiktą SSSR šaltiniais paremtą informaciją apie šios šalies „liaudies ūkio“ pasiekimus reziumuota: „Visas pasaulis dabar gyvena sunkios krizės metus, masės nepatenkintos, blaškosi į visas puses ir ieško visokių išeičių. Tokiomis aplinkybėmis labai masinančiai veikia kad ir pramanytos žinios, būk kažkur, kažkam daug geriau sekasi. Neparodę mažiausio sugebėjimo sėkmingai vystyti krašto ekonominį gyvenimą, sovietų vadai paleido į pasaulį daugybę pramanytų pasigyrimų ir tuo būdu nori savo pusėn patraukti nesąmoningąjį gyventojų elementą. Liūdna, kad į šį tuščią, bet pavojingą malūną pila vandens spauda, kuri skelbiasi esanti rimta ir nešališka.“: **Žemdirbys.**, SSSR pasigyrimai, „Lietuvos aid“ pritarimas ir tikruma // *Lietuvos žinios*, 1932 05 20, p. 3. Tokie priekaištai oficialiai teisingi ne visais atvejais. Ketvirtajame dešimtmetyje jo puslapiuose pasirodydavo nedaug, bet gana kritiškų straipsnių apie Sovietų Sąjungą. Kai kuriuose iš jų nevengiamą pažymėti, kad sovietų plačiai garsinami laimėjimai dažnai tėra paprasčiausia butaforija, nes „bolševikai yra dideli propagandos mokovai [ir] vokiškojo Goebbelso priemonės su savo propagandos ministerija tėra rusų pamėgdžiojimas.“: **A. G.**, Gegužės 1 d. Maskvoje. Mūsų bendradarbio laiškas iš SSRS // *Lietuvos aidas*, 1934 05 09, p. 8. Taip pat žr.: **D. C.**, [**D. Cesevičius**] Dėl informacijų apie SSRS ir antroji „piatiletkā“ // *Ten pat*, 1932 05 31, p. 4; „Klasinis priešas“ Sovietuose nerimsta. Sodžius vis dega neapykanta komunistams // *Ten pat*, 1934 01 02, p. 2.

¹⁴⁷ Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) spauda trečiojo dešimtmečio pabaigoje buvo karingai nusiteikusi prieš sovietus, kiekviena proga siekė juos demaskuoti. Antai 1927 m. pačioje pradžioje dienraštyje „Rytas“ išspausdintame straipsnyje LKDP lyderis Mykolas Krupavičius atvirai užsipuolė Sovietų Sąjungos diplomatinį pasiuntinį Kaune: „p. Aleksandrovskis atrodė esąs Sovietų vyriausybės atstovas Lietuvai. Bet palikus nuošaly kredencialus ir įsižiūrėjus į p. Aleksandrovskio darbus prieinama prie visai kitokių išvadų. Iš darbų sprendžiant p. Aleksandrovskis visai nėra narkomindelo, bet kominterno agentas. Aš pats asmeniškai tų dviejų institutų neskiriu, nes vienas ir antras turi tuos pačius tikslus ir eina tais pačiais keliais. Karingajam komunizmui subankrutavus ir patiems bolševikams įsitikinus, kad raudonuoju ginklu Europos nepavergsi, Maskvos raudonajam „carui“ nurodžius, bolševikai ėmėsi kito ginklo – agitacijos. Jie dar ligi šiol tiki, kad Maskvos keliamą raudonoji revoliucija turi uždegti visą pasaulį ir turi įsigalėti visam pasauly „proletariato“ diktatūra. Tą tikslą pasiekti kiekvienai valstybei yra skiriami „revoliucijos darbuotojai“. Jie veikia su diplomatine priedanga.“: **Krupavičius M.**, Kieno agentas yra p. Aleksandrovskis? // *Rytas*, 1927 01 10, p. 1.

dininkų sąjungos dienraštis „Lietuvos žinios“. Jo puslapiuose dažnai pasirodydavo žinių apie apgailėtinus SSRS ūkio eksperimentų rezultatus, sunkų darbininkų ir valstiečių gyvenimą, apie vis plintantį, neįtikėtiną masą įgaunantį terorą¹⁴⁸. Nepaisant to, šio laikraščio puslapiuose kaip tik tuo metu užbaigtos savo knygos „SSRS mūsų akimis“¹⁴⁹ ištraukas

¹⁴⁸ Žr. pvz.: Ką pasakoja iš Sovietų Rusijos Utenon pabėgęs Čekoslovakijos pilietis // *Lietuvos žinios*, 1932 02 11, p. 4; P. K., Pasakoja pabėgęs iš SSRS mokytojas. „Liet. žinių“ korespondento pasikalbėjimas su sėdinčiu Šiaulių kalėjime SSSR piliečiu Germanu // *Ten pat*, 1932 05 24, p. 1; Šiurpūs Sovietų Rusijos gyvenimo vaizdai. Begalinis skurdas ir nuolatinis badas kankina visus gyventojus. Piatiletka įstūmė sovietus į naujas nelaimes. Pasakiškos kainos // *Ten pat*, 1932 09 14, p. 3; „Man siūle rojų, o davė pragarą“, – sako Anglijos bedarbis lietuvis, tik ką sugrįžęs iš Sovietų Rusijos // *Ten pat*, 1932 11 09, 10, 11, p. 3; Kova už duoną SSSR // *Ten pat*, 1933 07 06, p. 3; Ką pasakoja darbininkas, pabėgęs iš Sovietų Rusijos // *Ten pat*, 1933 07 20, p. 3; Sovietuose badauja žmonės // *Ten pat*, 1933 08 07, p. 1; Kolchozų ūkio krachas Sovietuose // *Ten pat*, 1933 08 09, p. 2; V. G., Piatiletkos vykdymas. Duona „užsienio buržujams“, o sovietų valstiečiams ypatingi teismai. Derliaus „valymas“ liežuviumi. Karas dėl duonos // *Ten pat*, 1933 10 10, p. 2; Sovietų antrosios piatiletkos „stebuklai“ // *Ten pat*, 1934 03 16, p. 2; Katastrofiška Ukrainos gyventojų padėtis // *Ten pat*, 1934 08 16; Kaip Sovietų Rusijoje organizuotas teroras // *Ten pat*, 1934 12 27, p. 1; Ką pasaulio spauda rašo apie Maskvos bylą // *Ten pat*, 1936 08 28, p. 1; Žmogus, kurio bijojo 160 milijonų žmonių. Henrikas Jagoda // *Ten pat*, 1937 04 12, p. 3; Sov. Rusijoje ešą įtariamą kiekvienas žmogus // *Ten pat*, 1937 06 08, p. 1.

¹⁴⁹ **Paleckis J.**, *SSRS mūsų akimis*, Kaunas: Raidė, 1933. Knygoje pateikta nemažai eilinio to meto lietuvių akiai tikrai nenormaliai atrodančių ir jokios gerovės neludijančių Sovietų Sąjungos gyvenimo epizodų: žmonės liesi, išblyškę, rimti ir tylūs; geležinkelio stoties nešikas su didžiausia baime iš užsieniečio paima nedidelę dovanėlę – sausainių pakelį (p. 9); „Vadų kultas SSRS didžiulis ir jis puola į akis net labiau negu kitur“ (p. 56); labai griežta kova su „kenkėjais“, „buožėmis“ ir opozicionieriais (p. 72); rusų nuostaba sužinojus, kad Lietuvoje galima laisvai ir gana nebrangiai nusipirkti sviesto, mėsos (p. 118–124, 143–150); skurdus kolūkio turgaus Maskvoje vaizdas (p. 151–159), maisto kortelių sistema (p. 159–173) ir apskritai sunkus darbininkų ir kolūkiečių gyvenimas (p. 186–222). Įžvalgios ir gana adekvačios buvo ir J. Paleckio pastabos apie Sovietų Sąjungos oportunistinę tarptautinę areną: „Tiesa, SSRS valstybei ir lengva būti taikos apaštalu, nes toks karas, kokį paprastai turima galvoje iš ligšiolinių pavyzdžių, jai tikrai nereikalingas. Jei kur nors įvyktų revoliucija, iš SSRS būtų nusiųsta revoliucionieriams pagalba, diplomatine kalba kalbant, tai būtų ne karas, bet sukilusio proletariato parėmimas. Jei toks sukilimas nepavyktų, tai, žinoma, visa kaltė būtų suverčiama Kominternui, organizacijai, su kuria jokių santykių SSRS vyriausybė neturi, kaip nuolat pabrėžia oficialūs valdžios atstovai. O jei sukilimas pavyksta ir sąlygos patogios, tada įvyksta ne „svetimos teritorijos užgrobimas“, bet naujo nario prisijungimas į SSR sąjungą. Tokių pavyzdžių ir yra buvę – nenusisekęs sukilimas Estijoje 1924 m. ir sėkmingas Gruzijos prisijungimas 1921 m.“ (p. 85–86). Taigi, atrodo, būsimasis „liaudies vyriausybės“ vadovas, gana anksti perprato Kremliaus ekspansijos metodų esmę, ir tai galėtų būti dar vienas argumentas, vertinant jo vaidmenį 1940-aisiais, kaip parentą ciniškais motyvais, o ne naiviomis iliuzijomis. Apie kitų lietuvių kultūros veikėjų pažintines keliones į SSRS žr.: **Tamošaitis M.**, *Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas*

paskelbė žurnalistas Justas Paleckis – būsimasis marionetinės „liaudies vyriausybės“ vadovas. Tačiau šioje jo knygoje ryškesnės komunizmo apologetikos dar surasti nepavyktų, nors apskritai jis, kaip ir kai kurie kiti jaunosios kartos valstiečių liaudininkų srovės atstovai, 1940-aisiais sudarę sovietų kolaborantų branduolį, nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio aiškiai „persiorientavo į Rytus“¹⁵⁰. Oficiali antikomunistinė retorika Lietuvoje tuo metu ėmė pastebimai silpnėti, tačiau kritiškas požiūris nebuvo visiškai nustumtas į paraštę. Jis sumenko kiekybiškai, tačiau ne kokybiškai. Galima teigti, kad buvo pasiektos savotiškos conceptualumo aukštumos. Ir tai daugiausia katalikų intelektualų nuopelnas. Vienas pirmųjų bolševikų brutalumą 1930 m. išspausdintuose atsiminimuose apie raudonarmiečių nelaisvėje praleistas dienas paveikiai išryškino kanauninkas Povilas Dogelis¹⁵¹. Nors knygoje jis aprašė 1919 m. įvykius, tačiau ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje lietuvių visuomenei jie tapo gana aktualūs, nes tuo metu Lietuva ir SSRS kelis sykapsikeitė politiniais kaliniais¹⁵². Šis pasakojimas virto savotišku priminimu, su kuo iš tiesų tenka turėti reikalų.

1937 m. („Spalio revoliucijos“ dvidešimtmečio proga) pasirodė Juozo Dauliaus slapyvardžiu pasirašiusio kunigo Stasio Ylos veikalas „Komunizmas Lietuvoje“¹⁵³, kurį ir dabar skaitant stebina analizės apimtis, įžvalgų gilumas. Pustrečio šimto puslapių knygoje ne tik labai nuosekliai atskleista komunistinio pagrindžio raida, struktūra, sudėties kaita, destruktvyvios veiklos taktika Lietuvoje per visą jos nepriklausomybės laikotarpį, bet ir aiškiai bei argumentuotai parodyta pati sovietinio totalitarizmo esmė, pridengta veidmainiška taikių, humaniškių ir pažangių lozungų kauke. S. Yla be užuolankų įvertino visas įvairiose srityse pasireiškiančias grėsmes, kurias Lietuvai kėlė komunistų judėjimas, tiesiogiai ir glaudžiai susijęs su Kominternu ir Sovietų Sąjungos vadovybe. Autorius ypač pabrėžė ideologinę žalą Lietuvos gyventojų pilietiš-

XX a. 4-ajame dešimtmetyje, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 83–101.

¹⁵⁰ Žr.: **Tamošaitis M.**, Kartų konfliktas Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungoje XX a. 4 dešimtmetyje // *Istorija*, t. 65, 2007, p. 48–65; **Svarauskas A.**, **Tamošaitis M.**, Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje // *Istorija*, t. 68, 2007, p. 43–57.

¹⁵¹ **Dogelis P.**, *Kalėjimuose pas bolševikus*, Kaunas, 1930.

¹⁵² **Švilpa J.**, Vatikanas–Kaunas–Maskva: apsikeitimas politiniais kaliniais (1933 ir 1935 m.) // *Istorija*, t. 67, Vilnius, p. 36–43.

¹⁵³ **Daulius Juozas [Stasys Yla]**, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas: Šviesa, 1937.

nei sąmonei, kuri kaskart vis didėjo dėl oficialaus kultūrbolševizmo toleravimo¹⁵⁴. Šiuo požiūriu aptariamą knygą galima laikyti savotiška konceptualiai išplėtota 1936 m. Kariuomenės štabo II skyriaus slaptų pažymų Vyriausybei vieša versija. Ir beveik neabejotina, jog tai – ne atsitiktinumas, nes tokių išsamių ir koncentruotų duomenų tyrimui be slaptųjų tarnybų pagalbos niekaip nebūtų pavykę gauti.

Autorius nemažai dėmesio savo darbe skyrė SSRS pacifistinės propagandos demaskavimui, atvirai paaiškino, kodėl jos agentai aktyviai skverbiasi agituoti į kareivines: „<...>Kovodamas su militarizmu, vesdamas antikarinę ir antimilitarinę propagandą, atskirų kraštų kariuomenėse ir plačiosiose masėse, komunizmas siekia susilpninti tų kraštų militarinių pajėgumą, kuris kliudo realizuotis proletariato revoliucijai atskiruose kraštuose ir kuris visuomet yra pavojingas Sovietų Rusijos – to pasaulio koloso saugumui.“¹⁵⁵ Be to, S. Yla savo teiginius iliustravo konkrečiais Lietuvos pavyzdžiais¹⁵⁶. Skaitytojus turėjo suintriguoti anoniminio kareivio liudijimas, kaip jis, tarpininkaujant „žydukiui“, gaudavo LKP instrukcijas, agitacinę medžiagą, vykdėdavo įvairius pavedimus.

Knygos pabaigoje katalikų intelektualas pateikė savo rekomendacijas, kaip stabdyti ideologinę komunizmo ekspansiją. Jų pagrindas – visuomenės, ypač pažeidžiamiausių jos sluoksnių, švietimas, gerai apgalvota, tikslinga idėjinė kova¹⁵⁷. Savotišku tokios kovos „produktu“, skirtu plates-

¹⁵⁴ *Ten pat*, p. 128–136.

¹⁵⁵ *Ten pat*, p. 136–137.

¹⁵⁶ *Ten pat*, p. 138–143.

¹⁵⁷ **Daulius Juozas [Yla S.]**, *Komunizmas Lietuvoje*, p. 215–250. Kultūros, kaip dvasinės stiprybės šaltinio, svarbą ugdant tautinį atsparumą, padėsiantį išgyventi naujo, didelio karo, kurio neišvengiamumu XX a. ketvirtajame dešimtmetyje niekas neabejojo, negandas, akcentavo ne tik daugelis Lietuvos intelektualų, bet ir aktyvių publicistų. Tarp pastarųjų tuo pasižymėjo Jurgis Dabrila. Įdomiai jis atsakė į vienoje savo knygoje iškeltą retorinį klausimą: „Kodėl sovietai negali užimponuoti kitų tautų pasirinktais tautų solidarizacijos principais? Kodėl nė viena kita valstybė nepaseka Sovietų pavyzdžiu?“ „Atsakymas, – pasak Dabrilos, – aiškus: visos kitos tautos supranta, kad pirmą idealą realizuoti, reikia patiems tapti idealiais žmonėmis, o paskui mokėti tuo idealu užimponuoti kitus, su kuo susiduri. Kada idealo siekėjai patys sąžinės dumblyne klampoja ir nesupranta visų žmogaus iššifruotų dvasinės kultūros paslapčių, aišku, kad iš to eksperimento susilaukiame katastrofos, kurios griuvėsiais apverčiami ir pasiektieji kultūros vaisiai.“ Žr.: **Dabrila J.**, *Lietuva tautų kovoje už būvį*, Kaunas: Kuzmicko ir Beilio spaustuvė, 1934, p. 39.

niems, menčiau išsilavinusiems gyventojų sluoksniams, reikėtų laikyti nedidelę, vos 32 puslapių, 1940 m. Marijampolėje Marijonų spaustuvės išleistą knygėlę „Kodėl aš išstojau iš Lietuvos komunistų partijos“¹⁵⁸. Savo kompozicija, didaktiniu leitmotyvu ji labai primena Nepriklausomybės kovų laikotarpiu platintas bolševikus kompromituojančias brošiūreles¹⁵⁹. Šioje knygėlėje pateikta savotiška darbininko, buvusio LKP nario, išpažintis ir kartu atgaila už tą savo paklydimą. Pasakojimas vykusiai prisodrintas vien tik priešišką reakciją tipiškam lietuviui galinčių sukelti vaizdinių. Tekste labai į akis krinta ypač išryškinta perdėm žydiška komunistinio pogrindžio sudėtis, nors autorius nuo kaltinimų tautinės nesantaikos kurstymu pasistengė apsidrausti pareikšdamas, kad nesąs antisemitas, žinąs ir vertiną geruosius šios tautos bruožus¹⁶⁰. Beje, žydų vyravimą SSRS administracijoje, ūkio valdymo struktūrose, Komunistų partijos atsakinguose postuose savo knygoje konstatavo ir J. Paleckis, ir S. Yla¹⁶¹. Lietuvoje šios tautybės atstovai dominavo ne pačios „kompartijos“, bet komjaunimo ir MOPR'o (Tarpautinės pagalbos revoliucionieriams organizacijos) vadovybėje¹⁶². Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje antisemitizmas lietuvių visuomenėje stiprėjo¹⁶³, todėl nenuostabu, kad

¹⁵⁸ **Gervinis V.**, *Kodėl aš išstojau iš Lietuvos komunistų partijos*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1940.

¹⁵⁹ Žr. pvz.: **Neburžujus**, *Bolševikų-komunistų žadamasis rojus. Pasikalbėjimas dviejų darbininkų apie socializmą bei bolševizmą*, antr. leid., Kaunas, 1919.

¹⁶⁰ **Gervinis V.**, *Kodėl aš išstojau...*, p. 9, taip pat žr. 10–13.

¹⁶¹ **Paleckis J.**, *SSRS mūsų akimis*, p. 48; **Daulius Juozas [Yla S.]**, *Komunizmas Lietuvoje*, p. 198–201.

¹⁶² **Truska L.**, *Lietuviai ir žydai...*, p. 131.

¹⁶³ Plačiau žr.: *Ten pat*, p. 158–168; **Kasparavičius A.**, Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: iššūkiai ir įvaizdžiai // *Kai ksenofobija virsta prieveirta*, p.128–156; **Vareikis V.**, Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje // *Ten pat*, p. 171–179; **Mačiulis D.**, Žvilgsnis į vieno pogromo anatomiją tarpukario Lietuvoje // *Ten pat*, p. 180–196. Žydų, ypač gyvenusių Vidurio Rytų Europoje, simpatijas komunizmui ir Sovietų Sąjungai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje žymus britų istorikas Tony's Judtas aiškino taip: „<...> Komunizmas nėra iš anksto nusistatęs prieš kokią nors rasę ar religiją, o kai prie sovietų bylos buvo prilipdyta etiketė su užrašu „antifašistai“, kaip buvo nuo 1935 iki 1939 m. rugsėjo ir vėl nuo 1941 m. birželio, Europos žydams nebuvo geresnio draugo nei pats Josifas Stalinas. Pastarasis teiginys yra tik iš dalies ironiškas. Europos komunistų partijų gretose, ypač Vidurio ir Rytų Europoje, buvo nemažai žydų. Tarpukario Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje ir Rumunijoje žydai buvo engiama ir nemėgstama

mūsų nagrinėjamoje knygelėje taip plačiai eskaluotas „žydų komunizmo“ motyvas. Kiekviename skyriuje stengtasi aiškiai pabrėžti, kad toji tautinė grupė visur – tiek kasdieniame, tiek partijos gyvenime – esą lietuviams pavesdavo sunkiausius ir juodžiausius darbus, o pati prisiskirdavo nuopelnus ir tarp savęs dalindavosi iš Kominterno gautus pinigus¹⁶⁴. Knygelės herojus tai patvirtino savo patirtimi – papasakojo, kaip, vos tapęs LKP nariu, vieno „draugo“ buvo paprašytas kareivinių teritorijoje išbarstyti antivalstybinius atsišaukimus. Garbė už tą nakties žygį teko pastarajam, o naujoko bandymai ieškoti tiesos virto beveik atviru pasityčiojimu¹⁶⁵. Toliau nuoskaudos – ir dar didesnės – užgriūva viena po kitos, nes niekur neteko patirti jokio „proletarinio solidarumo“. Kantrybės taurę pripildė begalinis pažeminimas atsidūrus bejėgiškoje padėtyje. Tai iškalbingai iliustruoja šis, ko gero, psichologiškai pats efektingiausias toje knygelėje pateikto įsmeinto pasakojimo epizodas:

„Man esant kalėjime mano motina kentė didžiausią vargą. Prašiau partijos centro komitetą pasirūpinti ja. Ir ką gi? Pasirūpino... Kitų komunistų kalinių motinos, šeimos ir net meilužės – žmonos, turinčios jėgų ir pajamų, gaudavo po 50–70 lt. mėnesiui. O mano motina, 60 metų senelė, tegaudavo tik po 15 lt. mėnesiui, bet už tat turėdavo partijos vadų butų grindis plauti, baltinius skalbti.“¹⁶⁶

LKP vadovybės cinizmas, savanaudiškumas, amoralumas buvo atskleidžiamas ir kitais aspektais. Parodyta, kaip svetimtaučiai komunistų vadai ir senbuviai nepripažino jokios kritiškos minties, negailestingai kovojo su atskalūnais¹⁶⁷. Partijos naujoką taip pat labai žeidė komunistų an-

mažuma. Jaunas pasaulietis žydas turėjo nedidelį pasirinkimą: sionizmą, bundizmą, socialdemokratiją <...> arba komunizmą. Kadangi komunistai žadėjo neginčytiną antinacionalizmą, tai ir sužavėjo daugelį žydų.“ **Judt T.**, *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 200. Kita vertus, tarp Kominterno funkcionierių, atstovavusių įvairių šalių komunistų partijoms, 1935 m. žydai sudarė tik apie 17 procentų. Žr.: **Huber P.**, *The Central Bodies of the Comintern: Stalinisation and Changing Social Composition // Bolshevism, Stalinism and the Comintern. Perspectives on Stalinization 1917–57*, edited by N. LaPorte, K. Morgan, M. Worley, London: Routledge, 2008, p. 76.

¹⁶⁴ **Gervinis V.**, *Kodėl aš išstojau...*, p. 14–15.

¹⁶⁵ *Ten pat*, p. 6–7.

¹⁶⁶ *Ten pat*, p. 20.

¹⁶⁷ „Tačiau kartais vienu išmetimu nepasitenkinama. Jei išmestasis yra aktingas, žino daug

tireliginės akcijos¹⁶⁸, kurios, jo teigimu, buvo išskirtinai nukreiptos prieš Katalikų bažnyčią, pabrėžtinai vengiant „užkliudyti“ judaizmą, ir pasiūlykštėjimą kelianti pogrindininkų „patvorinė dorovė“¹⁶⁹.

Panašaus pobūdžio neoficialios knygelės Lietuvos valdžiai buvo savotiškai parankios, nes galėjo suteikti visuomenei galimybę pamąstyti apie grėsmes, apie kurias garsiai prabilti iš tribūnų, kai šalyje atsirado Raudonosios armijos įgulų, jau vargiai būtų drįšęs kuris nors iš aukštų to meto pareigūnų, nors juos daugiau ar mažiau pasiekdavo gero nežadančios žinios, atskleidžiančios, kaip vyko sovietizacija Vakarų Baltarusijoje¹⁷⁰, kaip atrodė „internacionalinė pagalba“ suomių tautai. Taigi kryptingai ir intensyviai antisovietinei retorikai XX a. ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje egzistavo nemažai tiek objektyvių, tiek subjektyvių barjerų. SSRS apologetika keistai maišėsi su marginalinio vietinio komunistų pogrindžio šablonišku smerkimu. Dėl to visuomenei, o kartu ir kariams buvo gana keblu vienareikšmiškai identifikuoti didžiąją Rytų kaimynę kaip grėsmę valstybingumui. Visai kitaip žvelgta į Lenkiją. Per visą tarpukario dvidešimtmetį viešoji, patriotinė lietuvių politinio ir visuomeninio gyvenimo retorika buvo tiesiog prisodrinta antilenkiškų vaizdinių ir emocijų¹⁷¹. Tai tapo tarsi natūraliu, todėl kartais visai dėmesio nebepatraukiančiu reiškiniu. Toks įspūdis spontaniškai susidaro pažvelgus į ketvirtojo dešimtmečio situaciją (iki 1938 m.). Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, karingos retorikos Varšuvos atžvilgiu būta tarsi mažiau, tačiau jos, matyt, tiek ir neberekėjo, nes atitinkamos nuostatos lietuvių sąmonėje jau

kompartijos paslapčių ir gali mėginti viešai nuimti kaukę nuo kompartijos vado, tad vargas tokiam. Jam padaromas mirties sprendimas, kurį įvairiais būdais stengiasi įvykdyti kompartijos paskirtas teroristas. Nuo kompartijos teroristų kulkos jau žuvo V. Aleksa, St. Suchockis, M. Amalelis ir kt. Buvo taip pat žiauriai žudoma ant Šiaulių ežero kranto Šimkaitė.“: *Ten pat*, p. 23.
¹⁶⁸ *Ten pat*, p. 23–27.

¹⁶⁹ Autorius tiesiai šviesiai pareiškia, jog „kompartijos abiejų lyčių santykiavimas esmėje niekuo nesiskiria nuo šunų santykiavimo patvoriuose. Porų draugavime vadovaujamosi laisvos meilės obalsiu. Vakar buvo vienas meilės partneris, o šiandien, rytoj ir užporų gali būti trečias ir dešimtas.“: *Ten pat*, p. 27.

¹⁷⁰ **Anušauskas A.**, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 19–20.

¹⁷¹ Plačiau žr.: **Buchowski K.**, *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, vert. I. Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2008.

buvo tvirtai išsąknyjusios ir joms palaikyti pakako plačios bei aktyvios „Vilniui vaduoti sąjungos“ veiklos¹⁷². Lenkijos grėsmę Lietuvos žinias-klaida labiau eskalavo 1927–1932 m., kai vyko didžioji abiejų valstybių priešprieša Tautų Sąjungoje, aktyviai veikė plečkaitininkai, į viešumą iškilo viena šnipų istorija¹⁷³. Vėliau šis „propagandinis frontas“ aprimo, nes pasigirdo pirmosios „salvės“ Klaipėdos krašte. Vis dėlto ir antroje ketvirtojo dešimtmečio pusėje nebuvo pamirštama reguliariai spaudoje duoti atkirtį „lenkų šmeižtams“. Pretekstu tam tapdavo ne tik kasmečiai spalio 9-osios (Suvalkų sutarties sulaužymo ir Vilniaus praradimo) minėjimai, bet ir incidentai prie demarkacijos linijos, sugauti lenkų šnipai ar kiti panašūs įvykiai. Atitinkamą požiūrį skleidė ir tuo metu publikuota memuarinio ir dokumentinio pobūdžio literatūra apie POW sąmokslą¹⁷⁴, Lietuvos kariuomenės kovas su lenkais 1919–1920 m.¹⁷⁵, Vilniaus krašto lietuvių patiriamą priespaudą¹⁷⁶. Tuo metu visuomenei ir kariuomenei pateikiamas lenko, kaip prieš, vaizdinys iš esmės neįgavo naujų atspalvių – kaip ir anksčiau, jis sietas su išnaudotojų dvarininkų viešpatavimą žadančiu, mesianizmo skraiste pridengtu imperializmu. Iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio atrodė, kad „lenkas“ – pats pikčiausias Lietuvos priešas, kad „šmeižtais“, klaista, intrigomis ir kitomis blogio apraiškomis jo niekas nepranoks. Tačiau tuo metu ėmė pūsti priešiški vėjai iš Vakarų – Vokietijoje įsitvirtinus nacionalsocialistams, jie įsuko tokį galingą an-

¹⁷² Plačiau žr.: **Kairiūkštytė N.**, *Vilniaus vadavimo sąjunga 1925 04 26–1938 11 25*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 112–166.

¹⁷³ Žr.: **Alfr. D. d.**, Kaip atsiranda lenkų šipai Lietuvoje. Kaune šarvuočių rinktinėje V.27 sugauto lenkų šnipo Jurgio Bartninko charakteringa istorija // *Lietuvos aidas*, 1930 06 02, p. 3; Sulaikyta gauja lenkų šnipų. Šnipus organizavo lenkų vyr. štabas // *Ten pat*, 1930 06 20, p. 1; Lenkai šnipinėjimui išnaudoja bemokslus // *Ten pat*, 1932 08 06, p. 6.

¹⁷⁴ **Rainys J. [J. Papečkys]**, *POW (Polska Organizacja Wojskowa) Lietuvoje*, Kaunas: Spaudos fondas, 1936.

¹⁷⁵ **Skorupskis V.**, *Karas už Lietuvos laisvę 1919–1934*, Kaunas: Spindulys, 1934; *Savanorių žygiai. Nepriklausomybės karų atsiminimai*, sud. P. Ruseckas, t. 1, t. 2, Kaunas: Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga, 1937; **Petruitis J.**, *Mūsų žygiai*, t. 2, Kaunas: Žaibas, 1937.

¹⁷⁶ **Šemis B. [M. Biržiška]**, *Vilniaus Golgota*, Kaunas: Vilniui vaduoti sąjunga, 1930; **Biržiška Vacl.**, *Neužgijusios žaizdos. Atsiminimai iš Vilniaus 1920–1922 m.*, Kaunas: Vilniui vaduoti sąjunga, 1936; **Ruseckas P.**, *Kaip lenkintas Vilniaus kraštas*, Kaunas: Vilniui vaduoti sąjunga, 1936; **Gustainis V.**, *Lenkija ir lenkai*, Kaunas: Spaudos fondas, 1937.

tilietuviškos propagandos malūną, kad visas informacinis puolimas, kurį anksčiau teko patirti kituose „dvasinio karo“ frontuose, imtas suvokti kaip nebe toks svarbus ir pavojingas. Didžiausia bauginimų ir sąmoningai skleidžiamų destabilizuojančių gandy lavina pasipylė 1934–1935 m., vykstant Klaipėdos hitlerininkų teismo procesui Kaune. Tuo pat metu Lietuva pabandė duoti šokių tokį atkirtį, sutelkti ir nuteikti konfrontacijai savo visuomenę¹⁷⁷. Pagrindiniai šalies dienraščiai komentavo vokiečių spaudos prasimanymus ir plūdimąsi, išpuolius prieš lietuvius Rytprūsiose¹⁷⁸. Šios akcijos išsami analizė greitai buvo pateikta atskiroje knygoje¹⁷⁹. Skaitytojams pasistengta nuosekliai ir aiškiai pristatyti vokiečių ekspansijos į Pabaltijį istoriją, nacių antilietuviškos propagandos taktiką bei retoriką, sklaidos kanalus (spaudą, radiją, visuomenines organizacijas). Jau įvade pasufleruota svarbiausia knygos išvada: „Vokietijos kiršinimas prieš Lietuvą“ vyksta „prasilenkiant su elementariausiais tiesos principais“, naudojant šmeižtus bei faktų iškraipymus“, yra organizuotas aukščiausių tos šalies valdžios institucijų ir tarnauja kaip svarbi priemonė „ruošiant pasikėsinimą prieš Lietuvos teritorijos neliečiamumą“¹⁸⁰.

Užpultoji pusė stengėsi ne tik gintis, bet ir – kiek leido kuklios ga-

¹⁷⁷ To meto nuotaiką gerai atspindi ši citata iš vieno „Sąjungos krašto ginkluotosioms pajėgoms remti“ aplinkraščio: „Jau kuris laikas kaip mūsų vakarų kaimynas dažnai visai atvirai pareiškia, kad jie nori veržtis į Rytus. Mes aiškiai suprantame jų norą lietuvių tautą nušluoti nuo žemės paviršiaus ir ten, kur platus Nemunas banguoja, kur bėga skaidrioji Šešupė, kur Dubysos pakrantės žaliuoja, kur ošia mūsų girios ir tūno derlingi laukai, džiūgauti būsimuose amžiuose. <...> valanda rimta. Jau visai netoli Europos sienų liejasi karo lauke kraujas. Karo ugnis greitai persimeta, kiekvieną momentą ji gali pasirodyti bet kur, o ypač mūsų Tėvynės pasieny. Tenka jautriai budėti ir būti stipriems.“: 1935 11 04 Sąjungos ginkluotoms krašto pajėgoms remti aplinkrašties skyriams // LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1478, l. 5.

¹⁷⁸ Apie propagandinio puolimo atgarsius Lietuvos spaudoje žr.: Pikti vokiečių prasimanymai apie Lietuvą // *Lietuvos aidas*, 1934 01 11, p. 1; Liguisti vokiečių spaudos kliedėjimai apie Lietuvą // *Lietuvos aidas*, 1934 07 30, p. 3; Tebedrumsčia. Nauja vokiečių spaudos šmeižtų kampanija prieš Lietuvą // *Lietuvos aidas*, 1934 12 04, p. 4; Kursto prie karo su Lietuva. Bjauri vokiečių spaudos kampanija prieš Lietuvą tebevaroma // *Lietuvos aidas*, 1934 12 07, p. 5; Vokiečių spaudos ir vokiečių radijo šmeižtai prieš Lietuvą // *Lietuvos aidas*, 1935 01 12, p. 5.

¹⁷⁹ **Jonaitis J. T.**, *Vokietijos propaganda prieš Lietuvą*, Kaunas: Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo sąjunga, 1935, p. 3–47.

¹⁸⁰ *Ten pat*, p. 3 – 5.

limybės – kontratakuoti. 1933–1935 m. lietuviškoje spaudoje reguliariai pasirodydavo atvirai nacistinę Vokietiją diskredituojančių straipsnių¹⁸¹, piktų Adolfą Hitlerį pašėpiančių karikatūrų (tuo labiausiai pasižymėjo savaitraštis „Sekmadienis“). Taip pat išleista nemažai prieš Vokietiją ir vokiečius nukreiptos literatūros. Dalis jos – istorijos darbai, tarsi tiesiogiai nesusiję su tuometėmis politinėmis aktualijomis, nes skirti kovoms su kryžiuočiais, Mažosios Lietuvos praeičiai. Tačiau visuose juose aiškiai išreikštas pasipriešinimo vokiečiams motyvas. Net 1934 m. publikuotuose Nepriklausomybės kovų veterano Adolfo Bironto atsiminimuose apie bermontininkų išvarymą iš Lietuvos kiekviena pasitaikiusia proga stengtasi priminti „dabartinių vokiečių“ agresyvias ambicijas¹⁸².

Kita propagandinės medžiagos dalis – knygos ir brošiūrėlės apie Klaipėdos krašto lietuviškumą, jo svarbą valstybės ir tautos ateičiai¹⁸³. Tokio pobūdžio apibendrinta informacija dažniausiai ir buvo pateikiama kariams paskaitų metu.

Trečioji ir paskutinė mus dominanti šaltinių grupė – negausi, tačiau, šiandienos požiūriu, – pati įdomiausia. Tai – labiausiai tendencingi, atvirai priešiški tekstai, atrodo, parengti vokiečių propagandos maniera. Kelėtą jų verta atskirai pakomentuoti.

1934 m. išleista Balio Sruogos, prisidengusio daktaro Jurgio Plieninio sla-

¹⁸¹ Jau pačios straipsnių antraštės turėjo parodyti, kad nacių Vokietijos vidaus tvarka grindžiama antihumaniškomis nuostatomis ir teroru, o pats Hitleris – labai keista, liguistos pasaulėžiūros asmenybė. Žr. pvz.: Žmonių medžioklė Berlyno priemiesčiuose // *Lietuvos žinios*, 1933 04 07, p. 2; Knygų deginimo orgijos Berlyne // *Lietuvos žinios*, 1933 05 11, p. 1; Žydiškoji Hitlerio šeima // *Lietuvos žinios*, 1933 07 12, p. 2; Vokietija sugrižo į viduramžius // *Lietuvos žinios*, 1933 10 31, p. 2; Vokiečių rasinės higienos ir gyventojų politikos dėsniai. Rūpesčių svarbiausias punktas – „vokiško kraujo“ žmonių šeima // *Lietuvos aidas*, 1934 04 18, p. 2; Vokietijos fašistinio supuvimo katastrofa // *Lietuvos žinios*, 1934 07 02, p. 1; Hitleris sergąs persekiojimo manija // *Lietuvos žinios*, 1934 07 20, p. 4.

¹⁸² **Birontas A.**, *Bermontininkams Lietuvą užpuolus. Atsiminimai iš kovų už Lietuvos Nepriklausomybę*, Kaunas: Žinija, 1934.

¹⁸³ Žr.: **Valsonokas R.**, *Klaipėdos problema*, Kaunas: Rytas, 1932; **Urbšienė M.**, *Klaipėdos krašto istorijos paraštėje*, Kaunas: Sakalas, 1934; **Vileišis V.**, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas: Politinių ir socialinių mokslų institutas, 1935; **Pakarklis P.**, *Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje*, Kaunas: Politinių ir socialinių mokslų institutas, 1935; **Sidikauskas V.**, *Savo jūros sargyboje*, Kaunas: Šaulių sąjunga, 1936.

pyvardžiu, knygelė „Vokiškas siaubas: teisybė apie vokiečius“¹⁸⁴ – tikras karingų emocijų ir neapykantos detonatorius. Antraštiniame lape ryškiu šriftu įsakmiai nurodyta: „Perskaitęs kitam duok!“ Jau viršelyje atskleidžiamas aiškiai neigiamas nuostatas autorius pagrindė liaudies išmintimi, retoriškai klausdamas: „Kodėl gi mūsų seneliai velnią vaizdavosi vokiečio pavidalu? Ne ruso, ne lenko, ne totoriaus, ne turko, bet vokiečio? Kodėl gi vokiečiai mūsų sentėviams beveik nuo amžių pradžios atrodė piktoji pragaro dvasia? Iš kur gi mūsų gerųjų senelių dvasioje galėjo atsirasti tokia neapykanta vokiečiams, kad jie juose atsisakė pripažinti žmogiškumo požymius?“¹⁸⁵

Įrodyti, kad panašus požiūris „pasaulyje neatsiranda taip sau be priežasties“, B. Sruoga ir pasitelkė savo talentą. Simboliška, nes likimas lygiai po dešimtmečio autoriui suteikė tikrai makabrišką progą pačiam įsitikinti, kokį pragarą „velnias-vokietis“ gali sukurti vietovėje, kurios prūsiškas pavadinimas „Dievų miškas“ bet kam, pirmąkart jį išgirdusiam, paprastai sukelia visai malonias, dvasingas asociacijas.

Knygelėje konkrečiai ir aiškiai, nevengiant kraupių pavyzdžių, išdėstytos ir pasmerktos visos per vokiečių istoriją lietuviams ir kitiems baltams padarytos skriaudos¹⁸⁶. Taip pat plačiai aptarta aktualioji situacija – nacionalsocialistinės Vokietijos ekspansijos siekiai, karinga antilietuviška propaganda¹⁸⁷. Ši informacija turėjo įkvėpti skaitytojus žūtbutinei kovai. Tačiau, mums atrodo, jog tai, kaip ji buvo pateikta, t. y. pati stilistika, labiau galėjo sukelti baimę ir paniką, nei ryžtą. Štai kad ir šis B. Sruogos aiškinimas: „Lietuva – pirmasai vokiečių kaimynas Rytuose. Lietuvai – pirmai teks vokiečių galvažudžių smūgis atlaikyti. Sakome galvažudžių, nes vokiečių slaptuose planuose yra pirmu antpuoliu kuo daugiausia išžudyti gyventojų, kad paskui tuščiuose žemės plotuose galėtų pastumti į rytus prūsokus, zalcburgiečius ir kitus.“¹⁸⁸ Prognozuodamas tolesnę dvišalio konflikto eigą, autorius nepuoselėjo jokių taikios atomazgos vilčių: „Drang nach Osten ruoštasai Lietuvos puolimas jau prasidėjo. Kol kas puolama per spaudą, per šnipus ir triukšmadarius, per ekonominį

¹⁸⁴ **Plieninis J. [Sruoga B.]**, *Vokiškas siaubas: Teisybė apie vokiečius*, Kaunas, 1934.

¹⁸⁵ *Ten pat*, p. 3.

¹⁸⁶ *Ten pat*, p. 12–30.

¹⁸⁷ *Ten pat*, p. 41–63.

¹⁸⁸ *Ten pat*, p. 59.

spaudimą. Šitokių puolimų vokiečiai savo tikslų negali pasiekti ir nepasieks. Visai natūralu, kad tas puolimas kas kartas darysis vis aštresnis ir aštresnis. Lietuvai iš Hitlerio Vokietijos pusės gresia kruvinas pavojus.¹⁸⁹ Kitoje knygos vietoje, plėtodamas identišką mintį, jos psichologinį poveikį B. Sruoga sustiprino dar drastiškesniais žodžiais: „Mes matėme, kaip amžiais, besikeičiant istorijos įvykiams, keitėsi įvairios gyvenimo aplinkybės, bet vokiečių tikslas pasiliko vienas ir tas pats: pagrobti Lietuvos žemelę, suvokietinti visus lietuvius, visą lietuvių tautą paversti vokiškumo mėšlu.“¹⁹⁰ Pareiškęs, kad kitos išeities išlikti lietuvių tautai nėra, jis ragino nedelsiant imtis gynybinių priemonių. „Todėl pirmas ir visų svarbiausias mūsų uždavinys, – rašė autorius, – žadinti pasidavusioje vokiečių pinksle visuomenėje tautinę sąmonę, žadinti vokiečių pavojaus gyvą pajautimą. Žadinat vokiečių pavojaus supratimą turi būti sudarytas vidujinis atsparumas prieš vokiečių propagandą, tiek išplėtą Lietuvoje. Gyvasi pavojaus nujautimas jau patsai instinktyviškai sužadina tautoje apsigynimo jėgas ir tuomet apsigynimo kova pati savaimė išigali. Bet mums taip daug ko reikia padaryti, kol bus išrautos iš Lietuvos žemelės vokiečių propagandos pasėtosios piktžolės.“¹⁹¹ Sruoga ragino neįsileisti vokiškumo į mokyklas, atsisakyti „vokiečių specialistų“ ūkio ir ekonomikos srityse.

Kitas toks pat negatyvus požiūris, tačiau pateiktas rafinuočiau – kaip savotiška mokslinė kultūrinės antropologijos studija (tai irgi buvo būdinga nacių propagandai, nukreiptai prieš lietuvius ir vakarų slavus), atsispindi Pauliaus Slavėno knygelėje „Vokiečių kultūra“¹⁹², kuri dalimis kiek anksčiau buvo paskelbta „Naujojoje Romuvoje“. Užbėgdamas į priekį, jis jau įvade išdėstė savo tvirtą nusistatymą: „Nėra reikalo įrodinėti, kad aklas pasidavimas kultūrinei vokiečių įtakai atneštų mums begalinės žalos.“¹⁹³ Tolesni gana platūs autoriaus samprotavimai apie vokiečių vaidmenį pasaulio moksle, mene, politinių santvarkų formavimo procesuose susijungė į vieną aiškią išvadinę tezė – kad jų indėlis nėra savitas, originalus – viskas „mechaniškai“ nukopijuota, adaptuota ir pritaikyta

¹⁸⁹ *Ten pat*, p. 66.

¹⁹⁰ *Ten pat*, p. 67.

¹⁹¹ *Ten pat*, p. 67.

¹⁹² **Slavėnas P.**, *Vokiečių kultūra*, Kaunas: Naujoji Romuva, 1934.

¹⁹³ *Ten pat*, p. 4.

pagal autoritarinį, brutalų šios ambicingos tautos mentalitetą. Dėl to vokiečių kultūra esą laikytina ne kuo kitu, o tik „civilizuotu barbarizmu“. Visuose knygos skyriuose gausu vienaip ar kitaip ši pamatinį teiginį pagrindžiančių apibendrinimų. Geriausiai tai iliustruoja ši citata: „Vokiečių tauta, lyg senovės germanas, stoja prieš visą pasaulį, iš visų pusių apsikarstęs moderniškais ginklais, įrankiais ir papuošalais. Kultūriniai laimėjimai nepakeitė senos prigimties. Susidurdami su kultūringesnėmis tautomis, vokiečiai pasisavino labiau išviršinius, praktiškus dalykus.“¹⁹⁴ Todėl, tvirtino P. Slavėnas, jų „dvasinė kultūra liko primityvi. Šiuo atžvilgiu vokiečių negalima nė lyginti su kitais germanais: olandais, anglosaksais ir skandinavais, kurie amžių bėgyje daug išmoko ir persiauklėjo. Vokiečiuose to nematyti“¹⁹⁵.

Kovingos prieš Vokietiją ir vokiečius nukreiptos propagandos banga Lietuvoje, kulminaciją pasiekusi 1934-aisiais, po metų visiškai nuslūgo. Kaunas, nesulaukęs tarptautinės paramos, neatlaikė milžiniško Berlyno spaudimo, todėl pasuko nuolaidų keliu. Dar greičiau nei Klaipėdos nacių teismo procese paskelbti griežti nuosprendžiai, buvo sušvelnintas oficialus tonas komentuojant santykius su grėsmingąja Vakarų kaimyne. Santūriai, dirbtinai optimistiškai stengtasi pabrėžti tik teigiamus Lietuvos ir Vokietijos santykių aspektus, reikšti konstruktyvios tolesnės jų plėtotės viltis. Toks pokytis, žinoma, įvyko valdžios struktūrų iniciatyva. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje spaudos priežiūrą vykdžiusios institucijos laikraščių redakcijoms griežtai uždraudė skelbti kritiškus straipsnius ne tik apie grėsmingas kaimynines šalis, bet ir apie kitas įtakingas to meto pasaulio politikos veikėjas¹⁹⁶.

¹⁹⁴ *Ten pat*, p. 7–23, 24–39, 59–73.

¹⁹⁵ *Ten pat*, p. 94.

¹⁹⁶ 1935 01 20 Vidaus informacijos skyriaus prie Eltos instrukcija periodinės spaudos redaktoriams // LCVA, f. 114, ap. 1, b. 4, l. 81–85; Lietuvos valdžios struktūrų baimė kaip nors išprovokuoti priešišką galingų kaimynų reakciją neblogai iliustruoja šie 1937 m. vienam konkrečiam atvejui pritaikyti nurodymai spaudos cenzoriams: „Užsienio politikos sumetimais būtinai reikėtų, kad mūsų spauda kuo mažiau rašytų apie besiantinčią Šipkeraičio ir kitų špionažo bylą, kuri bus Apeliacinių rūmų š. m. gegužės mėn. 19 d. sprendžiama. Nepageidautina, kad ryšium su šia byla būtų mūsų spaudoj minima Vokietija, kaimyninė valstybė, kaimyninės valstybės konsulas ir iš viso bet kokia svetimos valstybės įstaiga. Lygiai neminėti spaudoje, nei tiesiogiai, nei netiesiogiai, bet suprantamoje formoje teisiųjų ryšiai su Vokietijos generaliniu konsulatu arba jo tarnautojais Klaipėdoje. Spaudoje galima skelbti tiktai pats bylos faktas ir jos sprendimas nurodant, kurie asmenys

Taip Lietuva stengėsi pabrėžti savo neutralumo siekius, neprovokuoti priešiškos reakcijos. Organizuojant „uždarą“ kareivių patriotinį švietimą daliniuose, tokių politinio korektiškumo nuostatų, suprantama, skrupulingai nesilaikyta – apie galimus agresorius, jų siekius kalbėta kur kas atviriau.

Apibendrinant skyrių reikia pažymėti, kad ketvirtąjį dešimtmetį, nepaisant tam tikrų autocenzūros barjerų, ne tik kareivius, bet ir platesniuosis visuomenės sluoksnius pasiekdavo aiški, nors ir nepakankamai intensyvi informacija, demaskuojanti potencialius Lietuvos priešus.

IŠVADOS

1. Lietuvos kariuomenė ir visuomenė 1927–1940 m., kaip ir ankstesnį dešimtmetį, nuolat susidurdavo su priešišku kaimyninių šalių propaganda, kuria siekta demoralizuoti mažos valstybės piliečius, nuteikti juos prieš Vyriausybę, pakirsti tikėjimą nepriklausomybe ir ryžtą ją ginti. Pagrindinėmis agresyvių antilietuviškų informacinių puolimų iniciatorėmis XX. a. ketvirtajame dešimtmetyje laikytos Lenkija ir Vokietija (1933–1935 m.), o Sovietų Sąjungą diplomatiniais sumetimais oficialiai vengta sieti su destruktviu komunistiniu pagrindžiu Lietuvoje, todėl visuomenei ją suvokti kaip priešą buvo gerokai sunkiau.

2. Žalingos antivalstybinės proklamacijos į Lietuvos kariuomenės dalinius dažniausiai patekdavo per užverbuotus šauktinius, kurie neretai patys atlikdavo ir agitatorių funkcijas. Kariai nebuvo patikimai apsaugoti ir nuo išoriniais kanalais (per užsienio spaudą, radijo laidas, kino filmus) skleidžiamos propagandos. Komunistai savo agitacinėje medžiagoje kurstė „klasių kovą“ ir šlovino sovietinę santvarką, lenkų ir vokiečių agentai vengė pabrėžti, kam atstovauja, ir savo pastangas sutelkė į visapusę Lietuvos valstybės ir jos Vyriausybės diskreditaciją, kūrė baimės ir nepasitikėjimo atmosferą.

3. Lietuvos kontržvalgyba, slaptoji policija ir kitos teisėsaugos struktūros nuo 1927 m. pradžios daug dėmesio skyrė kovos su į kariuomenę be-

bus teisiami, kurie iš jų išteisinti ir kurie ir kiek nubausti už špionažą: 1937 05 08 VRM Administracijos departamento aplinkraštis apskričių viršininkams // LCVA, f. 1020, ap. 7, b. 158, l. 14.

siskverbiančiais prieš šnipais ir agitatoriais stiprinimui. Buvo parengtos ir tobulinamos tam skirtos instrukcijos, operatyviai reaguota į situacijos pokyčius. Iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio daugiausia problemų keldavo komunistai ir lenkų šnipai, vėliau – vokiečių agentai. Siekiant juos išaiškinti ir užkirsti kelią destruktvyviai veiklai, buvo tikrinamos šauktinių biografijos, stebimos kareivių nuotaikos, ribojami kontaktai su civiliais, nepatikimi asmenys ir tautinių mažumų atstovai siunčiami tarnauti į atokiai dislokuotus dalinius, neskiriami į svarbias pareigas.

4. Patriotinio auklėjimo ir švietimo reikšmė stiprinant Lietuvos kariuomenės atsparumą priešiška propagandai buvo deramai įvertinta. Medžiagos rengimą paskaitoms ir kariškai periodikai organizuodavo Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius, užsiėmimus kareiviams vedavo dalinių vadai ir karininkai. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje buvo išleista keletas reikšmingų vadovėlinio pobūdžio karinio rengimo ir auklėjimo knygų, kuriose nuosekliai ir aiškiai išdėstytos svarbiausios žinios apie „dvasinį karą“, pateiktos Lietuvos ir kitų šalių patirtį apibendrinančios praktinės rekomendacijos. Taip pat buvo pabrėžiama tėvynės istorijos pažinimo svarba.

5. Lietuvos karių pilietinį sąmoningumą stiprino ne tik specializuota, bet ir visai visuomenei skirta oficiali informacija, sklindanti per spaudą, radiją, viešus renginius. Ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje, sugriežtinus žiniasklaidos kontrolę ir pradėjus kurti valstybės propagandos institucijas, šis procesas įgijo platesnę apimtį ir tapo sistemiškas. Į 1935 m. šalyje pradėtą kryptingą karinės patriotinės propagandos akciją entuziastingai įsitraukė visuomeninės organizacijos, ypač studentija. Tais ir vėlesniais metais pasirodė nemažai Lietuvos priešus demaskuojančios ir ryžtą ginti nepriklausomybę keliančios literatūros.

6. Lietuva, kiek leido kuklios galimybės, stengėsi reaguoti į priešišką propagandą, išaiškinti savo piliečiams jos keliamą žalą, atskleisti tikruosius jos iniciatorių siekius. Toji reakcija nebuvo simetriška, vengta provokacijų. Ryžtingiausią atkirtį pabandyta suduoti Vokietijai 1934–1935 m. Lietuviškos gynybinės propagandos turinys daugeliu atvejų nebuvo labai agresyvus ir beatodairiškas. Priešus stengtasi diskredituoti racionaliais, tradicinei lietuvių pasaulėžiūrai svariai atrodančiais argumentais, išryškinant šalies nepriklausomybės, kaip svarbiausio, niekuo nepakeičiamo lietuvių tautos egzistencijos ir ateities gerovės pagrindo, reikšmę.

Įteikta 2013 m. rugsėjo 3 d.

LES TRAITES DE LA LUTTE CONTRE LA PROPAGANDE CONTRE L'ÉTAT DANS L'ARMÉE LITUANIENNE 1927-1940

Dr. Modestas KUODYS
Université Vytautas Magnus

Entre 1927 et 1940, comme dans la décennie précédente, l'armée et la société lituaniennes devaient faire face à une propagande hostile de la part des pays voisins qui voulaient à tout prix démoraliser les citoyens d'un petit pays, les pousser à agir contre le gouvernement et à saper la foi dans l'indépendance et dans la détermination à la défendre. Dans l'année 1930, la Pologne et l'Allemagne (1933-1935) étaient considérés comme les principaux instigateurs d'attaques de propagandes agressives anti-lituaniennes, quant à l'Union soviétique, en raison de la clandestinité communiste en Lituanie, on évitait de la citer officiellement. Le plus souvent des agents de pays hostiles effectuaient des missions de propagandes dans des lieux où était basée l'armée lituanienne en s'appuyant sur les renseignements des services secrets. Ils distribuaient ainsi des tracts d'agitation, colportaient des rumeurs, entraînaient les soldats à désobéir à leurs supérieurs ou à se méfier du pouvoir politique alors en place. Ces informations nuisibles arrivaient alors à l'oreille de l'armée lituanienne par le biais de voix extérieures : les journaux et les radios des pays hostiles. Le gouvernement et les dirigeants de l'armée lituanienne évaluaient à juste titre ces méfaits sur la population et tentaient d'empêcher la diffusion de la propagande hostile dans l'armée et la société. Les structures de la sécurité de l'état et de l'armée remplissaient ces fonctions, et très souvent elles étaient aidées par des organisations publiques. Dans la lutte contre la propagande ennemie dans l'armée lituanienne, différents moyens de différents niveaux ont été utilisés. Dans un premier temps, au sein des unités et des institutions de l'armée il a d'abord été essayé de créer un ordre unique et effectif qui devait empêcher les espions et les agitateurs d'accéder aux casernes, et ceux qui y parvenaient devaient être rapidement arrêtés. La crédibilité des jeunes appelés au service militaire était par ailleurs minutieusement vérifiée, l'humeur des soldats était observée dans les unités et l'éducation

patriotique était organisée. A la fin des années 1930, quelques livres bien conçus pour l'éducation des soldats ont été édités, où les aspects principaux de la guerre de propagande étaient analysés en profondeur. Dans la deuxième moitié des années 1930, la République de Lituanie fit beaucoup d'efforts pour organiser des institutions de propagande de défense, de consolidation, tout en rédigeant une littérature permettant de démasquer et de discréditer pour chaque pays une idéologie hostile. Les journaux ont permis aux thèses présentées de ne pas disparaître du champ d'information de la société lituanienne. En s'appuyant sur la presse entre 1934 et 1935, la Lituanie a essayé de répondre de manière musclée à la propagande agressive nazie. Les luttes d'informations avec les polonais ou les communistes n'étaient pas si tendues.

CHARACTERISTICS OF THE FIGHT WITH ANTI-STATE PROPAGANDA IN THE LITHUANIAN ARMY IN 1927–1940

Dr Modestas KUODYS
Vytautas Magnus University

The Lithuanian Army and society in 1927–1940, as well as during the previous decade, were constantly confronted with the propaganda of hostile neighbouring countries, which sought to demoralise the citizens of a small state, to turn them against the government, to undermine their faith in independence and their determination to defend it. Poland and Germany were considered as the main initiators of aggressive anti-Lithuanian information attacks in the 1930s (1933-1935), whereas, for diplomatic reasons, official association of the Soviet Union with the Communist underground in Lithuania was avoided. Agents of hostile countries, in accordance with the instructions of the special services, usually performed destructive propaganda tasks at the locations of the Lithuanian Army units. They distributed printed agitation materials, spread demoralising rumours, incited soldiers to disobey their commanders and distrust the political power. Harmful information reached the Lithuanian Army also

through external channels – press and radio stations of unfriendly countries. The Lithuanian government and the leadership of the army correctly assessed the threat caused by this phenomenon to the consolidation of citizens, and therefore, according to the possibilities available and evolving circumstances, they tried to prevent the dissemination of hostile propaganda in the army and society. Military and state security structures carried out these functions together with the assistance of separate social organisations. The Lithuanian army in the fight against the enemy's propaganda used different measures. First of all, an attempt was made to develop a uniform and effective procedure for preventing enemy spies and agitators entering the barracks, and, if they did, to identify and detain them as soon as possible. The political credibility of young people, called up for military service, was thoroughly tested; the mood of the soldiers was observed in the units and patriotic education was arranged. A number of books published at the end of the 1930s were well prepared for the education of soldiers with a detailed analysis of the most important aspects of the propaganda. The Republic of Lithuania, in the 1930s, especially in the second half, made considerable efforts to organise its own defence and consolidate propaganda authorities. In addition, literature devoted to exposing and discrediting adverse party or ideology was published. The periodical press helped the theses set out in publications not to disappear from the information field of Lithuanian society. Making use of these measures, Lithuania in 1934–1935 tried to respond decisively to the aggressive propaganda of Nazi Germany. There were no such intense episodes in information battles with the Poles and the Communists.